

KÖZLEMÉNYEK

Egy korai magyar perikopáskönyv datálása. Az 1582 és 1605 között Nyugat-Dunántúlon, részben a mai Burgerlandban tevékenykedett Johannes Manlius nyomdakészletének rekonstruálása során foglalkoztam behatóbban a Monyorókeréken 1589-ben tizenkettedrét formában nyomtatott perikopáskönyv három példányával,¹ melyet a szakirodalom eddig azonos kiadásként tartott számon.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében² őrzött példány teljesen ép. A címlapon közli a megjelenés helyét, a nyomdász nevét és a nyomtatás évét. Ennek a kiadásnak egy másik ugyancsak ép példányát Olomouchban a Statní vedecká knihovna őrzi.³ A róla készült mikrofilm alapján megállapítható volt, hogy a Ráday Gyűjtemény példányával teljesen megegyezik.

A harmadik példány a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában található.⁴ Csonka, terjedelme A_{3a}—Ll_{3b}, hiányzik tehát a címlap, az azt követő, továbbá az utolsó levél. Szabó Károly ezt a csonka példányt azonos kiadásnak vette a Ráday Gyűjtemény példányával.⁵

Az említett nyomdatörténeti munkám során tűnt fel, hogy a Magyarországon föllelhető két példány egymástól eltérő szedésű. A Ráday-féle példányban az I_{3a} lapon egy 4,8 mm magasságú és 5,5 mm széles, leginkább fordított nagy D betűre hasonlító incipit-jel vezeti be a magyarázó szöveget (1 ábra), míg az Egyetemi Könyvtáréban egy csillag (2 ábra). — Ugyanezen a lapon további négy szedésbeli különbség is előfordul a két példány között. A 10. sorban a *Jézus* szó a Ráday Gyűjtemény példányában csupa nagybetűvel van szedve, az Egyetemi Könyvtáréban pedig csak kezdőbetűje nagy. A 13. sorban az *evangélium* szó rövidítésében a Ráday-féle példányban kimarad a *g* betű, amely a másikban megvan; a rövidített szót egyik kettősponttal, másik ponttal zárja le. Végül eltérésként jelentkezik a 14. sor elején az antikva betűtípus közé beugró kurzív *z* betű alkalmazásának helye.

A másik különösen szembeszökő szedésbeli eltérés a K_{2b} lapon mutatkozik. A Ráday-féle példányban olyan 3,7 mm magas és 3,5 mm széles három részre osztott levéldísz áll a hetedik sor elején (3 ábra), amely Manlius naptáraiban is megtalálható. Az Egyetemi Könyvtár példányából ez a jel hiányzik (4 ábra). Ugyanezen a lapon eltérő ékezethasználattal fordul elő az 1., 10., 13. és 19. sorban, betűcsere a 9. illetve 15. sorban.

¹ RMNy. 630.

² Jelzete RMK I, 12.

³ Jelzete 175.

⁴ Jelzete RMK I, 35.

⁵ RMK. I. 228.

mint ember: meg alazá magát, engedelmessé lón mind halaltig: mondom á Keresztnek halaltáig. Ennek okáért az Istenis felmagasztalta őtet, és nevet adott ő neki, mely minden nevének felőtte vgyon: Hogy az IESVS Neube mind azoknak tettek meg hajollyanak, kik Menybe, földön, es föld alatt vadnak: Es minden nyelűek vallyak: hogy IESVS Christus az VVR, az Atya Istennek dicsősegete,

Euan. Matth. XXI.

☩ Ezt ez Euangeliomot:
Keressd az Aduent Elő
fő Vasarnapian.

I 3 IMAD.

1. kép

mint ember: meg alazá magát, engedelmessé lón mind halaltig: mondom á Keresztnek halaltáig. Ennek okáért az Istenis felmagasztalta őtet, és nevet adott ő neki, mely minden nevének felőtte vgyon: Hogy az IESVS Neube mind azoknak tettek meg hajollyanak, kik Menybe, földön, es föld alatt vadnak: Es minden nyelűek vallyak: hogy az Iesus Christus VVR, az Atya Istennek dicsősegete.

Euang. Matth. XXI.

* Ezt ez Euangeliomot:
Keressd az Aduent Elő
fő Vasarnapian.

I 3 IMAD.

2. kép

Vere hullának es halálnak általa
te előtred meg igazulhassunk, es az
örök bodogsagba részeselek lebel-
sünk, Amen.

NAGY SZOMBA,

tra valo Epistola,
Esaiz XI.

✠ Ezt mondgya az VVR:

A Kkor az Farkas az Bärannyal
együtt lakik, es az Pardus az
Gedellye mellett fekszik. Bori-
ut, Orofzlan kölyket, es köuer bar-
mot együtt hayt egy kis gyermek.
Az VVnő es a Medue, együtt legel-
nek: az ő kölykek együtt f. kusznek.
Es az Orofzlan poly, ut eszik mint
az öker: Es a Chets szopo gyermek
gyönyörködik az kigyó likan: Es
a chetsfűl el valasztator dugja az ő
kezét

4. kép

Vere hullának es halálnak általa
te előtred meg igazulhassunk, es az
örök bodogsagba részeselek lebel-
sünk, Amen.

NAGY SZOMBA,

tra valo Epistola,
Esaiz XI.

✠ Ezt mondgya az VVR:

A Kkor az Farkas az Bärannyal
együtt lakik, es az Pardus az
Gedellye mellett fekszik. Bori-
ut, Orofzlan kölyket, es köuer bar-
mot együtt hayt egy kis gyermek.
Az VVnő es a Medue, együtt legel-
nek: az ő kölykek együtt fekszenek,
Es az Orofzlan polyat eszik mint
az öker: Es a Chets szopo gyermek
gyönyörködik az kigyó likan: Es
a chetsfűl el valasztator dugja az ő
kezét

3. kép

Ennek alapján merült fel annak alapos gyanúja, hogy nem csupán egyes részek variációjáról, hanem két egymástól függetlenül készült kiadásról van szó. Ezután került sor a két példány laponkénti összevetésére, amely azután a fenti föltevést teljes mértékben igazolta. Az azonos szöveg szedési eltéréseinek következtelen volta miatt sajnos, ebből nem lehetett a kiadások sorrendjére következtetni.

Támpon túl adódott a címlap nélküli példány nyomtatási idejének meghatározásához a mindkét műben alkalmazott betűtípusok használatának, kopottságának, bizonyos betűk „piszkolódott” voltának mértéke. Ennek alapján az Egyetemi Könyvtár példányát kellett későbbinek tartani. A nyomtatás időpontjának megállapításához pedig Johannes Manlius 1584 és 1603 között az ugyanezen betűtípusokkal nyomtatott műveivel, azok megjelenési sorrendjében való összehasonlítás vezetett. Az összevetés előbb az Egyetemi Könyvtár állományában meglevő Manlius nyomtatványokkal,⁶ majd az Országos Széchényi Könyvtárban levőkkel⁷ történt, és ugyanarra az eredményre vezetett. A címlap és impresszum nélkül maradt egyetemi könyvtári példány betűtípusainak állapota, az 1596 táján nyomott Manlius-féle kiadványokéval esik egybe. Ebből az évszámból adódik nyomdahelyként Németújvár, ahonnan is ebből az évből két Manlius-nyomtatvány volt eddig ismeretes,⁸ közülük az első egy más témájú, Kolozsvárott már megjelent mű utánnomása.⁹ Utóbbi tény azért érdemel említést, mert Manlius perikopáskönyve fölépítésében, szövegében és formájában is az első kolozsvári perikopáskönyv-kiadásra nyúlik vissza.¹⁰ Viszont független az imádság nélküli, de illusztrált két további kolozsvári perikopáskönyv-kiadástól.¹¹

A datálási munkálatok idején már nyomtatás alatt volt a magyar bibliográfusok előtt eddig nem ismert és Borsa Gedeon által fölfedezett adat „Az evangéliumok és az epistolák” 1596-ban Németújvárott nyomtatott kiadásáról. A mű a bécsi Theresianum nyomtatásában is megjelent katalógusában szerepel¹² sajnos, a második világháború során elkáldott.¹³

A fentiek alapján jogosnak látszik annak föltételezése, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött és impresszumadataitól megfosztott Manlius-féle perikopáskönyv nem 1589-ben, hanem 1596-ban készült. Így az RMNy-be az alábbi pótlás kívánkozik:

S 783A »AZ EVANGELIOMOC es az epistolak. Nimet Vivarat 1596 [Manlius] « A—Z Aaa—Ll (alternatim 8 et 4) = [204] fol. — 12° — Orn.

Sartori, Josef: *Catalogus bibliographicus librorum in bibliotheca caes. reg. et equestris Academiae Theresianae exstantium*. Vol. IV. Vindobonae 1803, 5b. p. — Gutenberg—Jahrbuch 1981: 232—233

Budapest Univ ②

*

A perikopáskönyv fentebb tárgyalt kiadásaiban metszetek nem találhatók, jóllehe Manlius nyomdakészlete tartalmazott kifejezetten a vasárnapi evangéliumok illusztrálására való képanyagot. Ezeket használja is a vasárnap evangéliumát feltüntető nap-

⁶ RMNy. 617., 618., 647., 766., RMK. II. 198., RMNy. 876. = RMK. II. 315., RMNy. 891. = RMK. I. 380., RMNy. 902. = RMK. I. 384.

⁷ RMNy. 554., 555., RMK. II. 199., RMNy. 648., 668., 699., 731., 733., 766., 784., 785. 888. = RMK. I. 378., RMNy. 902. = RMK. I. 384.

⁸ RMNy. 784., 785.

⁹ RMNy. 219. HELTAI Gáspár *Száz fabula*: ...

¹⁰ RMNy. 91.

¹¹ RMNy. 218., 721.

¹² [SARTORI, Josef]: *Catalogus bibliographicus librorum in bibliotheca caes. reg. et equestris Academiae Theresianae exstantium*. Vol. IV. Vindobonae 1803, S. 5b. Első világháború utáni jelzete 2174, a korábbiakban Da 1 és H. III. 2. Lásd: BORSA Gedeon: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher*. III. Gutenberg—Jahrbuch 1981. 232—233.

¹³ BORSA Gedeon: i. m.

táraiban,¹⁴ prédikációskötetben stb.¹⁵ Ugyanebben az időben más hazai műhelyből illusztrált kiadású perikopáskönyvek is kerültek ki.¹⁶

Az evangéliumok és epistolák, azaz a vasárnapokra és ünnepekre rendelt bibliai szakaszoknak (perikopáknak) az összeállítása egészen a VII. századig nyúlik vissza.¹⁷ Ezen perikopáskönyvek nemzeti nyelvű fordításai megelőzik a nyomtatás feltalálását, azt követően pedig még fokozottabban terjedtek el. Gyakran kiegészültek imádságokkal, egyéb miserészekkel vagy prédikációkkal is.¹⁸ A reformáció elterjedése utáni századokban is még sokáig használatosak maradtak mind a katolikusok, mind a protestánsok körében, akár mint bibliai szöveggyűjtemények, akár egyéb szövegekkel (pl. tízparancsolat, passió vagy prédikációk) kiegészítve. Templomi és iskolai használatra, továbbá házi áhítatossági célra készültek. Magyarországon magyarul, németül és szláv nyelven jelentek meg nyomtatásban a XVI—XIX. században. Bizonyos módosításokkal máig is adnak ki ilyen jellegű összeállításokat.

ZSIGMONDY ÁRPÁDNÉ

Régi magyar nyomtatványok leningrádi könyvtárakban. 1976 októberében az ELTE és a leningrádi Zsdanov Egyetem közötti megállapodás keretében kutatásokat folytattam a SZUTA leningrádi könyvtárában (Библиотека Академии Наук), a Szaltikov-Szesedrin Könyvtárban (Государственная Публичная Библиотека им. Салтыкова-Щедрина) és az Orosz Irodalmi Intézetben (Институт Русской Литературы). Feladatom az volt, hogy földerítsem az itt föllelhető 1801 előtti magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású kéziratokat és nyomtatványokat.

Mint várható volt, az Orosz Irodalmi Intézet viszonylag fiatal gyűjteménye régi magyar nyomtatványokat nem tartalmaz, a SZUTA leningrádi könyvtára és a Szaltikov-Szesedrin Könyvtár régi állományainak áttekintése azonban a vártnál nagyobb sikerrel járt. A rendelkezésre álló idő rövidege miatt a föltárt több, mint 300 kiadványnak csak egy részét sikerült kézbevennem; a fennmaradó, érdekesnek ígérkező nyomtatványok egyeztetését mikrofilmek segítségével végeztem. E munkában Tókes László, az MTA Mikrofilmtárának vezetője és Vásárhelyi Judit, az OSZK munkatársa volt segítségemre: szíves és önzetlen segítőkészségükért hálával és köszönettel tartozom.

Az ily módon összegyűjt anyag értékelése sem bibliográfiai, sem könyvtörténeti szempontból nem tekinthető lezártnak. Az összehasonlítási alapul szolgáló RMK III. csaknem száz éves, az adatok kiegészítése, helyesbítése nem minden esetben történik meg. Így előfordulhat, hogy ismeretlennek vélt nyomtatványok már fölbukkantak hazai vagy külföldi gyűjteményekben. Az értékesnek látszó azonban még e fenntartással is érdemesnek látszik arra, hogy rendelkezésére álljon azoknak, akik ezt az anyagot fölhasználni

¹⁴ STRAUSS, Jacob: *Almanach . . . auff Jar MDLXXIX*. Laybach [1528] Johann Mannel. [18] fol. Lásd: SEMMELWEIS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jhdts.* Eisenstadt. 1972. 47. CAESIUS, Georgius: *Schreibkalender auff . . . MDLXXXIII*. Güssing 1583 Mannel. (RMNy. S 537A = MKsz 1976. 288.)

¹⁵ VRAMEC, Antun: *Postilla . . . I.—II. Varasdin 1586*. Lásd: BADALIĆ, Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC. Aureliae Aquensis 1959*. 119. 192. FRANKOVICS Gergely: *Hasznos és fölőtte szükséges könyv* (RMNy. 617.)

¹⁶ BORSA Gedeon: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher. Teil I.—II.* Gutenberg—Jahrbuch 1979: 283—290., 1980: 246—249.

¹⁷ *Evangelisches Kirchenlexikon*. Hrsg. Heinz BRUNOTTE — Otto WEBER. 2. Aufl. Göttingen, 1961—1962. Bd. III. 119. és KÜHÁR Flóris—RADÓ Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Komárom, 1933. 233.

¹⁸ PIETSCH, Paul: *Evangelij und Epistel Teutsch. Die gedrickten hochdeutschen Perikopenbücher (Plenarien) 1473—1523*. Göttingen, 1927. VIII—IX. és 100—102.

és esetenként helyesbíteni tudják, helyenként pedig olyan biográfia-módosító, olykor kultúrtörténeti vonatkozásai vannak, amelyek a nagyobb nyilvánosság elé bocsátást is indokolják. Mindenképpen hasznosnak tűnik, hogy végigtekintsünk egy a magyar kultúrától távol eső helyen gyűjtött magyar vonatkozású könyvanyagot, amely nyelve, a kiadás helye és kora szerinti megoszlásában megközelítőleg hű képet mutat a magyar könyvkultúra európai ismertségéről.

A SZUTA leningrádi könyvtára. A SZUTA leningrádi könyvtárának kéziratára a nyilvántartás szerint két magyar vonatkozású művet őriz, mindkettő Báthori István pszkovi hadjárataról készült (Повесть о приходе Стефана Батория под Псков — a kézirat egy közel egykorú följegyzésnek az 1780-as években készült másolata; és Летопись осады Пскова Стефаном Баторием — e munkát kiadta M. I. Kojalovics, Pétervár, 1869.).

A Ritka könyvek részlegének katalógusa magyarországi szerzőtől származó vagy magyar nyelvű kiadványt nem tüntet föl. Az 1600 utáni anyagot tartalmazó könyvvállományról az 1930-as években új katalógust kezdtek vezetni. A régi állomány egy részét rekatalógizálták, a többbit, egyebek között a számunkra érdekes anyagot is a régi külföldi katalógus őrzi: ez latinbetűs, kézirásos, gondosan vezetett és jól kezelhető. Két részre oszlik: szerzői betűrendes és cím szerint betűrendes részre, ez utóbbi az anonim kiadványokat tartalmazza. A katalógusban — figyelemre méltó XIX. századi anyag mellett — mintegy 100 régi magyar vonatkozású kiadványt találtam. Ezek közül a hazai bibliográfiákban ismeretlenek:

BÉL KÁROLY: ANDRÁS: De auctoritate traditionis in historia commentatio extemporalis In: Schloezer, Aug. Lud.: Dissertatio de Lecho, praemio Jablonowiano adfecta d. XV. Maii MDCCLXX. Lipsae. 4°. Szinnyi és Petrik Bél Károly András e munkáját nem ismerik.

KERESZTÚRI FERENC: Oratio de sensationibus tam in tuenda sanitate, quam in corrigenda adversa valetudine, homini necessaria et amica auxilia praebentibus. Die natali potentissimae, invictissimae ac clementissimae Catherinae Alexievnae omnium russiarum imperatricis et autocratoris magnae dominae semper augustae et semper victricis recitata anno 1778 die 22 aprilis in publico conventu caesareae Mosevnsis Universitatis a —, anatomiae et chirurgiae professore p. extr. Moszkva (1778), Typis Universitatis Caesariae. 4°. Szinnyi és Petrik nem ismernek ezzel azonosítható szerzőt.

[SZENT MARTONY:] Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche. 1783. Varad 8 $\frac{1}{2}$. A katalógusban így van föltüntetve, magán a nyomtatványon azonban a SZENT MARTONY név csak ceruzával, zárójelben, a cím fölé írva szerepel, későbbi bejegyzés. Arra, hogy a mű SZENT-MARTONI BODÓ JÁNOSTól (Petrik V. 497.) származik, egyéb jel nem mutat. Mikrofilm a műről nem érkezett.

[Tractatus physico-medicus de terra medicinali Tokayensi.] 4°. Csonka, a 3. számozott laptól kezdődik, ezen már a 2. §. olvasható. A cím az élőfejből állapítható meg, a szerzőre, a kiadás helyére és idejére vonatkozó utalást nem tartalmaz. A 144. lap alján: FINIS. Apponyinál nem szerepel. Mikrofilm a műről nem érkezett.

Külön figyelmet érdemel egy negyedréte formátumú kolligátum, amelyben 18 magyar tárgyú traktátus és röpirat van összekötve; a kötéstábla gerincén: MISCELLAN. HUNGARICA. Az első traktátus címlapjának verzóján, mint a könyvtár régi magyar nyomtatványainak többségén, kétféjű sasos pecsét található kétnyelvű körirattal: „Библи. Импер. Акад. Наукъ. Библиот. Импер. Акад. Сциент.” A következő, többségükben ismert nyomtatványokat tartalmazza:

1. PAPA, JO. CHRISTIAN: Attila Hunnorum rex. Quem ex historicis delineatum superiorum indultu in illustri Salanae publicae doctorum censurae exponit praeses, m. RÜDOLPHUS ROHT, Ulmensis, respondente —, Westhusio Thuringo. Auctior edita sumtibus (!) Christ. Enochii Buchtiae, A. O. R. MDCLXXIX. S.l. (1679) 27 számozatlan levél. Apponyinál nem szerepel.

2. ECCARD ANDRÁS: *Ungarica*. Wittenberg 1672. RMK III. 2603.
3. BÉL KÁROLY ANDRÁS: *De Maria Hungariae regina Ludovici primi principe filia*. Lipcse 1745. Szinnyi I. 778.
4. KLESCH KRISTÓF: *Succinta papisticae in XIII Scepusiacis Hungariae oppidis anno 1674. Jena 1679. RMK III. 2977.*, mindössze két példányt ismer.
5. BESSER, CAROLUS CHRISTIANUS: *Dissertatio historica de Ioannis Hunniadis sive Corvini Hungariae gubernatoris ortu et nativitate . . . a. d. . . . Mart. MDCCVIII. publice defendent praeses m. IO. DAVID BAIERUS, respondens —, Lissena—Osterlandus. Jena (1708), litteris Wertherianis. A címlappal együtt 28 számozott lap. Apponyinál nem szerepel.*
6. *Mémoire en forme de manifeste, des raisons alleguées par les mécontents de Hongrie. 1705. App. IV. 2379.*
7. *Manifest, oder der Röm. Káyserl. auch zu Hungern und Böhmen Kónigl. Majest. Ferdinandi des dritten Ernstes Ausschreiben. Wieder die newlichst erregte Rebellion in Ungern des Fürsten in Siebenbürgen Georgij Ragozzi. Drezda, gedruckt bey Wolff Seyfferten. 1644. Címlappal együtt 8 számozatlan levél. Apponyi és az RMK nem ismeri.*
8. *Diarium der Kayserlichen Armee in Ungarn. 25 számozott lap (első bejegyzése 1737. május 8. Belgrád), utána 2 számozatlan levélén lista a hadsereg adatairól. Órszó köti össze a következő (8. a.) traktátussal. Apponyinál nem szerepel.*
8. a. *Kurz-gefasste geographische Beschreibung der vornehmsten Städte und Festungen etc. . . . in Ungarn, Russland und der Türken; mit allen nöthigen Anmerkungen entworfen und ans Licht gestellet von M. I. F. S. Nürnberg 1737. Címlappal együtt 44 számozott lap. Apponyinál nem szerepel.*
9. *Eigentliche Relation uber die in Nider Ungarn an der Donau gelegene Vestung Gran . . . Bécs 1686. Az 1685. július 30-tól augusztus 11-ig tartó ostrom leírása. Címlappal együtt 26 számozott lap +1 számozatlan levél Nota +2 beragasztott levél melléklet: térkép és névtáblázat. Apponyinál nem szerepel.*
10. *Manifest des Fürstens in Siebenbürgen, wodurch er denen gesampten ungarischen Ständen die Ursach und Motiven so ihn bewogen wider die Röm. Káyserliche Majestät und dero Glaubens- und Bundsossen die Waffen zu ergreifen zu verstehen giebt. O. O. 1644. RMK III. 1642., csak egy példányt ismer.*
11. *Vergleichung zwischen Ihr Kónigl. Mayest. zu Schweden Herrn General Feldtmarschalln Leonhard Torstensohn und I. F. G. Georg Ragotzky Fürsten in Siebenbürgen. H.n. 1644. Címlappal együtt 4 számozatlan levél. Apponyinál és az RMK-ban nem szerepel.*
12. *Römisch-Kayserlicher auch zu Hungarn und Böhaimb. Kóniglicher Mayst. an alle des Kónigreichs Hungarn und dene Ihme angehörigen Landen abgefertigtes Manifest. Bécs 1644. RMK III. 1636., csak egy példányt ismer.*
13. KELER PÁL: *De vineis Ungariae . . . D. XII. Maii. A. MDCCXII. publice disseret gymnasio valedicturus, —, Barphtensis (!) Ungarus. Thorun (1712). Szinnyi (V. 1379.) csak 1726-ból ismeri.*
14. SCHMEIZEL MÁRTON: *De insignibus vulgo clenodiis regni Hungariae. Jena 1713. Szinnyi XII. 458.*
15. JÓNY JÁNOS: *De usu et auctoritate iuris Romani in Hungaria. Jena 1717. Szinnyi V. 621.*
16. KELP MÁRTON: *Natales Saxonum Transsylvaniae . . . submittent praeses m. —, Holdvilagiensis Saxo-Transsylvanus et respondens JOACHIMUS CHRISTIANUS Westphal. Lipcse 1684. A címlap alján apróbetűs kézírással rövid bejegyzés: „Summe rev. atc. excellent. dno. L. Esdrae Edzardo, patrono ac praeceptoris patris instar. Venarando.” Szinnyi . 1406. Szinnyi szerint Kelp Mártont „vágya a zsidó nyelvet megtanulhatni Hamburgba. V*

a híres Edzardhoz vonzotta, kitől három évig tanult zsidóul és rabbitanulmányokat. Ezután a lipcei egyetemet látogatta, hol 1684-ben a magisteri rangot nyerte.” Ezek szerint a műnek ezt a példányát maga Kelp Márton ajándékozta tisztelete jeléül, talán mint első jelentősebb tudományos szereplésének dokumentumát egykori hamburgi tanárának.

17. FRANCISCI JÁNOS: Memorabilia aliquot Transylvaniae. Wittenberg 1690. Szinnyei III. 712. és XII. 329. (respondens SCHARSIUS TAMÁS).

18. GRAFFIUS JOHANNES: De Transilvania. Altdorf 1700. Szinnyei III. 1410.

A kolligátum összeállításának okáról, céljáról, körülményeiről bővebben nem sikerült megtudnom, ennek földerítése azonban fontos ismereteket nyújthat. A kolligátum létezésének pusztá ténye arra utal, hogy a XVIII. században (a kolligátum 1642—1737. közti kiadványokat tartalmaz) Péterváron, esetleg Moszkvában Magyarország történelme és szokásai komolyan érdekelték valakit vagy valakiket; az összegyűjtött nyomtatványokból pedig arra következtethetünk, milyen művek forogtak közkézen a korszak Európájában Magyarországról, végső soron tehát arra, milyen képet alkothattott Európa a magyarságról.

A felsoroltakon kívül a SZUTA leningrádi könyvtára még egy számunkra érdekes, ismert, de eddig lappangó nyomtatványt őriz:

HUSZTI ISTVÁN: Dissertatio medica de subjecto sanitatis. Lipcse 1694. 4^s. Csonka, csak a III. Caput, a 67—88-ig számozott lapok vannak meg, az őrszó itt a IV. Caputum jelzi. Az RMK III. 3881. leírja a művet, példányt azonban nem ismer belőle. Mikrofilm a műről nem érkezett. Ez a példány egy 40 orvosi témájú disszertációt tartalmazó kolligátum 6. darabja; a kolligátumban egyéb magyar szerzőtől származó, hazai bibliográfiáinkban ismert munkák is szerepelnek.

Szaltikov-Scsedrin Könyvtár. A könyvtár kéziratára a részlegvezető tájékoztatása szerint Madách Imre és Liszt Ferenc iratain kívül egy magyar vonatkozású munkát őriz, egy olasz nyelvű kéziratot, amelyet a hazai szakirodalom a kétes hitelű Corvinák között tart számon.¹ Arra nézve, hogy miért tekinti a könyvtár a kéziratot Mátyás könyvtárából származónak, nem sikerült támpontot találnom.²

A Ritka könyvek részlege 1600-ig tartalmaz anyagot; katalógusa évszázadokra bontott, nagyon rosszul olvasható kézírással írt, latinbetűs, betűrendes szerzői katalógus. XV. századi anyagában a Budai Krónika egy széljegyzetekkel kísért és a Thuróczi-Krónika egy, kötésében hangjegyes kéziratot őrző példánya szerepel, a nemzetközi szakirodalom mindkettőt ismeri. A XVI. századi katalógus mintegy 20 magyar vonatkozású kiadványt tartalmaz.

Az 1600 utáni könyvvállomány új katalógusát az 1930-as években kezdték el vezetni. A korábban beszerzett külföldi művek régi katalógusa tudományágakra osztott, latinbetűs, kézzel írott, szolgálati jellegű. A rekatalogizálási munka éppen csak megkezdődött. Az egész, óriási katalógusból csupán a teológiai és a történettudományi részek átnézésére futotta az idő; ezekben több, mint 200 régi magyar, illetve magyar vonatkozású kiadványt találtam.

Az ily módon föltárt kiadványok szinte kivétel nélkül ismeretlen példányok, közülük az RMK mindössze három ízben nevezi meg Pétervárt lelőhelyül, az OSZK XVIII. szá-

¹ CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Bp., 1973. 461.

² Az aranyszínű papírra írt, selyembe kötött kis kézirat eredetét a kéziratár nem tartja kétségesnek. Így említi a fent jelzett közlés alapját szolgáltató Barasenkov (MKszle 1964. 364.), és így beszéltek róla a kéziratár vezető munkatársai személyes találkozásaink alkalmával.

zadi nyilvántartása pedig egyetlen leningrádi példányt sem tartalmaz. Előkerültek azonban eddig ismeretlen, vagy csak cím szerint ismert művek, illetve kiadások is. Ahol a példányokat nem tudtam kézbevenni, s a műről valamilyen okból mikrofilm nem érkezett, a további ellenőrzésig az adatokat abban a formában közlöm, ahogyan azokat a katalógus tartalmazza.

Bibliográfiákban nem szereplő nyomtatványok.

Magyarországi szerzőktől származó nyomtatványok 1711-ig

DUDITH ANDRÁS: Epistola Andreae Duditij Sac. Caes. Maiest. Consiliarij ad Theodorum Bezam, In qua disputatur, An Ecclesiae nomen solireformatae conveniat. M.D. XCIII. S. I. (1593) 16°. Az RMK III. 728. csak 1584-ből ismeri.

KALMANTSEUS BASILIUS: De creatione operum secundi tridui. Wittenberg 1629. 8°. Szinnyei és az RMK nem ismer ezzel azonosítható nevű szerzőt. Mikrofilm a műről nem érkezett.

LISZKAI ISTVÁN: Exercitium theologicum de Ecclesiae Romano-Catholicae Haeresi quod Dei Gratia auxiliante sub praesidio . . . Dn. NICOLAI ARNOLDI . . . publicae disquisitioni subicit —, Ung. . . . Franeker 1666. 4°. A művet Szinnyei és az RMK nem ismeri. Szinnyei (VII. 1303.) szerint Liszkai 1667-ben az utrechti egyetemen tanult; a jelek szerint tanulmányait hamarabb megkezdte. A mű ajánlásainak címzettjei közül Vilmányi András, az üdvözlő versek írói közül P. Tatai Sámuel és Balkányi György neve ismeretlen.

SZELY GYÖRGY: An Christus poenas Gehennales sustinuerit vice nostri. S. I., s. a. 8°. Szinnyei és az RMK Szely Györgynek (megh. 1662.) e művét nem ismerik. Mikrofilm a műről nem érkezett.

ZALÁNKEMÉNYI JÁNOS: In obitum Stephani Primi potentissimi Poloniae regis, magni ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Mazouiae etc. etc. Transsylvaniaeque Principis — oratio. Bologna 1587. Szinnyei és az RMK nem ismerik a szerzőt. Zalánkeményi János 1583 és 1586 között a bolognai egyetemen tanult,³ Báthori István támogatását élvezte.⁴ Ugyancsak a bolognai egyetemen tanult, majd tanított a kolozsvári származású NAGY MARCELL, a művet kísérő epigrammák egyikének írója.⁵ Az ő neve szintén nem szerepel sem Szinnyei, sem az RMK tételei között.

CSUZI CSEH JÁNOS: Dissertationum theologicarum centuria prima . . . sub praesidio PAULI GYÖNGYÖSSI . . . publice defendendam suscipit —, Ungarus Papensis . . . Frankfurt ad Viadrum 1727. 4°. Ifj. Csuzi Cseh Jánosnak ezt a művét Szinnyei és Petrik nem ismerik.

DÉSI GYÖRGY: Dissertatio circularis exegetico-theologica . . . contra ss. Trinitatis adversarios defendens, quam praeses, JOHANN DAVID GRILLO . . . et respondens, —, Transylvano-Hungarus . . . publice ventilandam proponent. Frankfurt ad Viadrum 1737. A szerző valószínűleg Dézsi Lázár Györggyel azonos (Gulyás V. 440.; Szinnyei II. 736. és 849. két Dézsi, ill. Dézsi Lázár Györgyöt tüntet föl, időben-térben azonos helyen!), a mű maga azonban ismeretlen.

GALÁNTAI FEKETE JÁNOS: Materia tentaminis publici, quod ex anni hujus scholastici praelectionibus quovis, cui libuerit, periclitante subibit . . . —. Bécs 1756. 4°. Szinnyei és Petrik ezt a művet nem ismerik.

HEVENESI GÁBOR: Considerations sur la passion de notre seigneur Jesus-Christ . . . Brüsszel, chez la veuve Foppens, 1742. Szinnyei és Petrik ezt a kiadást nem ismerik.

PRECKENFELDT FERENC: Annus sanctus, sive exempta brevia e gestis e vitis adolescentum excerpta, in singulos anni dies digesta, studiosae juventuti proposita. Typis collegii Sandomiriensis Societatis Jesu. 1740. 12°. Szinnyei (XI. 120.) és Petrik (I. 87.) nem ismerik ezt a kiadást; Petrik csak Nagyszombat 1744. kiadását jelzi. A leningrádi példány címlapján kézírással a HEVENESI név szerepel.

³ VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai.* 1221—1864. Bp., 1941. 110.

⁴ VERESS Endre: *Rationes Curiae Stephani Báthory Regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes (1576—1586).* Fontes rerum hungaricarum T. III. Bp., 1918. 220., 234.

⁵ VERESS: *Olasz egyetemeken járt . . .* 110., 111., 113.

Magyarországi szerzőtől származó nyomtatványok 1712—1800.

TEMESVÁRI JÁNOS IGNÁC: Anima paenitens ad regulas praeceptorum decalogi, nec non ad fontes capitalium criminum, declinare a malo, et arripere bonum addiscens . . . Suprasl 1727. 4°. Szinnyi és Petrik nem ismernek ezzel azonosítható szerzőt.

VÁSÁRHELYI BABA FERENC: Exercitatio theologica de auctore decalogi . . . Frankfurt ad Viadrum 1717. 4°. Vásárhelyi Baba Ferencnek ezt a művét Szinnyi és Petrik nem ismerik. Szinnyi (I. 303.) szerint „enyedi tanulása után 1718—22-ig Odera-Frankfurtban látogatta az egyetemet.” Eszerint azonban már korábban megkezdte egyetemi tanulmányait.

Ismert, de eddig lappangó nyomtatványok

CZACK DÁVID: Elenchus Hugonis Grotii in Aggaeum Prophetam, disp. publicae expositus. Wittenberg s.a. 4°. Az RMK III. 2406. leírja a művet, példányt azonban nem ismer belőle. Kiadási évként 1667-et jelöli meg. Mikrofilm a műről nem érkezett.

NÁDASI JÁNOS: Annus angelicus per omnes anni totius ferias tertias. Antwerpen 1653. Az RMK III. 1826. a művet leírja, példányt azonban nem ismer belőle. Mikrofilm a műről nem érkezett.

Ismert, de ritka nyomtatványok. Mint már említettem, a fellelt példányok három kivételével eddig ismeretlenek voltak. Közülük — az 1712 előtti anyagot tekintve — 7 mű eddig csak négy példányban, 7 mű eddig csak három példányban, 14 mű eddig csak két példányban, 20 mű pedig eddig csak egy példányban volt ismeretes, ezek közül négy esetben az az egy ismert példány is külföldön (Zürich, Weimar, Oxford, ill. Bruckenthalgyújt.) van Szabó Károly szerint.

S. SÁRDI MARGIT

Bessenyei György sírverse Rakovszky Dániel omniáriumában. Rakovszky Dániel betűrendes omniáriuma több ok miatt keltheti fel a kéziratkutatók érdeklődését. Gyűjtője, tulajdonosa ugyanis egykor Debrecen város legelőkelőbb világi posztját töltötte be, s tőle eddigi ismereteink szerint csak ez az egyetlen kéziratot maradt ránk, amely egykori tulajdonosa érdeklődési körének is hű tükre. Az omniárium az alábbi címet viseli: *Külöm (!) féle Helyekről külömbféle emlekezet és figyelmet érdemlő dolgok, történetek és Irások fel Jegyzése és ki vonata.*

Ezt a nagyon sok verset tartalmazó omniáriumot Stoll Béla bibliográfiája nem ismeri.¹ Igaz, hogy az ebben található versek együttese nem hasonlít a jellegzetes debreceni vagy sárospataki vagy egyáltalán a diák-versgyűjteményekhez, pedig összeállítója kortársa volt a nála fiatalabb Csokonainak vagy a debreceni diákok által annyira kedvelt Rím-Kovács Józsefnek is.² Az omniárium egyik lapján Bessenyei György tiszteletére írt verses epitáfium olvasható, amely az egész kötet legérdekesebb darabja.

Az omniárium összesen 312 még Rakovszky által számozott s még 64 számozatlan lapoldalt tartalmaz. A negyedvekre összehajtogatott lapokból készült kötet gerincmagassága 24, alapja, 19,4 centiméter. Sejthető, hogy kötetét az egykori sárospataki diák, a későbbi debreceni főbíró még az omniárium megkezdése előtt bekötötte s a lapokat betűrend szerint bejelölte. Egy-egy betűre 10—12 lapoldalt hagyott.³ Az omniáriumot a

¹ STOLL Béla *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840)*. Budapest 1963.

² BÁN Imre—JULOW Viktor *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Budapest 1964.

³ A betűk rendje: A: 1—15, B: 16—30, C: 31—45, D: 46—60, E: 61—75, F: 76—86, G: 87—99, H: 100—112, J: 113—125, K: 126—138, L: 139—151, M: 153—164, N: 165—177, O: 178—190, P: 191—203, Q: 204—216, R: 217—229, S: 230—242, T: 243—255, U: 256—268, X: 269—274, Y: 275—276, Z: 277—287, J: 288—300, V: 301—312.

Déri Múzeum egykori múzeológusa így határozta meg: *Kézírtos könyv, melybe valaki, valószínűleg Rakovszky Dániel, hosszabb ideig Debrecen város főbírája, 1800—1840 közötti olvasmányaiából és elvéve a körülötte történt eseményekből a neki érdekesebbeket, fontosabbakat a.b.c. rendben bejegyezte 4° merített papíron, kötve 1—312-ig lapszámozva, azután számozatlan.*

Rakovszky Dánieltől a kötetet Bátkey Sándor debreceni ügyvéd, tőle pedig dr. Ferenczy László egyetemi tanár örökölte, aki azt 1925-ben a debreceni Déri Múzeumnak adományozta s jelenleg ugyanitt a néprajzi adattárban található I. 1/1925-ös leltári, valamint a 358/183-as raktári számon.

A kötet tartalma. Rakovszky a legkülönbözőbb tárgyú és műfajú munkákat vagy azok részleteit másolta gyűjteményébe. Műfaj és tárgy tekintetében egységes csoportot képeznek a verses vagy prózában írt *epitaphiumok* (1, 20, 21, 22, 78, 103, 130, 312, 312, 313, 361, 362 lapokon). Aba Sámuel, Bercesényi Miklós, Sibrik Miklós, Thököly Imre, Rákóczi Ferenc, Eszterházy Antal, Zrínyi Ilona, Földváry József, Ragályi József Borsod megyei viceispán, Bessenyei György valamint saját kisgyermekai, Sándor, Sámuel és Terézia sírfeliratait másolta kötetébe.

Ezekon kívül néhány *névnapi köszöntő* is megtalálható a gyűjteményben, ezek általában tudósok diákszerzőkről árulkodnak, Ágnes, Éva, László nevére készült versek kerültek a kötetbe (5, 73, 141 lapokon). Kedvelt témája lehetett az omniárium egykori tulajdonosának a *baráti hűség*. Kötetébe gyűjti az ilyen témájú verseket (18, 19, 80, 249. lapokon) A királyi komisszáriusról, Ibrányi Farkasról két *gúnyvers* található az omniáriumban (46, 47. lapokon).

Egységes csoportot képeznek az *oktató versek* (139, 140 lapokon), más témacsoportba lehet összefogni a *korteszalokat* (335, 341, 343, 346, 349. lapokon).⁴

⁴ A Rakovszky omniáriumban az alábbi versek találhatók:

Lap-szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
18	A	[Ra- kovszky]	Fidus amor sincera fides		Órhegy 6-a April 1807	L
19	B	[Ra- kovszky]	Barát milyen legyen (Az előbbi fordítása)			
46	D		Debretzenből írták há- rom Férfiak 815 végén, A Város helyet tzi- mérévét vévén, midőn M. K. Commissarius Ibrányi Farkas Úr eltemető- dött.			M
47	D		Mit látok hűlve! — nézd egy Farkas merevülve . . ks. [Gúnyvers Ibrányi Farkasról]			M M
73	E	[Ra- kovszky]	Eva napjára 810-be [és magyarázat a vershez]		1810	M
75	E	[Ra- kovszky]	[Musa és Musa gazdája párbeszéde Éva nap- jára]		24. Dec. 817.	M
78	F	Péczeli József	[Nekrológ és epitaphium Földvári Józsefről]	Magyar Kurir Ao. 40. p. 351. 1-a Junii 830	Debretzen Maj. 22. 1830	M

Rakovszky azonban nagyon sok dolog iránt érdeklődik. Különbféle szerzőktől másol füzetébe írásokat az álomról, az „Asszonyok formáltatása”-ról, az emberről, az élelem-szerzésről, az ember előmenetelének lehetőségéről, az erőszakról. Bekerül az omniáriumba Napóleon császárságának, háborúinak, hadvezéreinek, kedveseinek különféle lapokból,

Lap- szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
80	F	[Ra- kovszky]	Betsülés, Barátság! ha még tsak nevetek ks.		1818-ba 3-a Jan.	M
103	H	Palóczy László	Ragályi Josef Ur Borsod Vármegye V. Ispánya temetésére írott ver- sekből	8-a Nov. 1805.		M
130	K	[Ra- kovszky]	A 73-k levelen név napi versben említett sze- mély 839-be Dec. 10- kén történt halála és környül állása		[1839]	M
139	L		Az edes Anyának zats- kot varo leány ki- vansaga		829	M
140	L		A Leány szeretetre érde- mes hogy lehet		807. 5. febr.	M
141	L	[Ra- kovszky]	Laszlo napjára			M
220	R		Rágalmazás	Mokry Benia- min Históriai Biográfiai Le- xikon Tom. I. p. 240.		L
220	R	[Ra- kovszky]	Rágalmazás [az előbbi fordítása		837. 14. Apr.	M
249	T	[Ra- kovszky]	Egymás el Tűrése vagy felebaráti Szeretet, mely a vak Buzgóságot el szeleszti			M
303	V		Venus			L
303	V	[Ra- kovszky]	Ha Venus mezején gyak- ran tsatát tészesz ks. [Az előbbi fordítása]			M
312	V	Veszprémi István	Doctor Veszprémi István által magának készí- tett vers			L
312	—		Váradi Püspök Konde Miklos Ur Eö Excel- lentiaja halálával Va- radon a Nagy Temp- lomnál és a Vármegye házánál talált versek 1802. Epitaphium			M
[313]	—		Más. Sed Deus onusti populi clamore miser- tus			L
[313]	—	[Ra- kovszky]	Itt nyugszik 's változik a nagy Bessenyei // György teste ks.		19. Febr. 811. K[o- vácsi] 18. Maj. 811.	M

folyóiratokból gyűjtött története, életrajza, eseménye. Érdeklődik a hit és vallás kérdései iránt, lejegyez több imát, érdeklík bizonyos egyházpolitikai kérdések. S mint minden hasonló gyűjteményben, ebben is találhatunk gyakorlati célokat szolgáló feljegyzéseket, orvosi recepteket, a bor kezelésének, ízesítésének módozatait, az állatorvoslással kapcsolatos feljegyzéseket.

Rakovszky omniáriumának forrásai és keletkezési ideje. Anyagát többnyire kora magyar nyelvű sajtójából gyűjti. Láthatóan precíz ember, a lemásolt prózai munkák alatt a forrásjelzeteket is megtalálhatjuk, s ezek általában megbízhatóak. Forrásjelzetei alapján lehet megtudni, hogy mikor nyitotta meg kötetét. Legelső alkalommal 1793-ban ír bele ezután csak 1797-ben másolt be egy imádságszöveget és kisfiának, Sámuelnek az építáphiumát.⁵ 1798-ban írta be füzetébe Bernáth Ferenc zempléni viceispán, Bernáth László jegyző, Sztáray Kristóf, Rhedey Lajos, Szemere László, Szentmarjay Imre és Rozgonyi Sándor felségsértési perének egyik ügyiratát.⁶ 1801-ben Teréz nevű leányának születéséről, kereszteléséről írt kötetébe adatokat, majd ugyanennek az építáphiumát. Egy jogi ügyirat is került még ugyanebben az évben ide.⁷ Két év múlva ismeretlen kortesnóta

Lap-szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
[341]	—		Tekintetes Ns. Bihar vármegyébe September 20-kán megesett Restaurációról		1803-ba	M
[343]			Rhedey Nevednek felbuzdító hangja [kortesvers]			M
[346]	—		Ezen versekre Varadon 28-a Martij 808. elszort Felelet. Meg ály Pajtás! halgas vásár!	V[árad] olaszi 28. Mart. 808.		M
[349]	—		Másik felelet. Meg ály! egy szora Te Vad alattson Lélek!			M
[361]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Sándor építáphiuma]			M
[361]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Sámuel építáphiuma]		18. Marty. 797.	M
[362]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Terézia építáphiuma]		Debreczen 23. Nov. 1801.	M
[368]	—		De Cometa et Comite Vallis			L
[123]			„Sed! — sic exagitatae haec per convitia Christi. ks.			L

⁵ 1793: Filozófiai gondolatok a principiumokról, a filozófia céljáról, az egyenlőségről és az elnyomásról. erkölcsről. [359] p. 1797: Morgen-gebets. 358.

⁶ Vienna 1798. 21-a Dec. [335] p. Vö.: BENDA Kálmán *A magyar jakobinusok iratai.* Budapest, 1957. Rhedey Lajos: XLIII, LV, 267—270, 973, 1039; Rozgony Sándor: LXI.; Szemere László: 221; Szentmarjay Imre: LXI; Sztáray Kristóf: LIII.

⁷ Debreczen 23. Nov. 1801. [362].

szövegeket másol omniáriumba.⁸ Rakovszky nagyon lassan, megfontoltan gyűjti kötetek lapjaira a másolnivalókat. Egy-egy évben legfeljebb egy-két művet. Amikor a főbírói hivatal minden idejét elfoglalja, alig kerül füzetébe valami, a harmincas években a húszas évekkel szemben megszaporodnak az írárok. Bizonyára többet tud öreg napjaiban olvasni, s így több cikkmásolat kerül füzetébe, 1830-tól kezdve nincs év, hogy füzetét ne vennék elő, s élete alkonyán, 1839-ben 15 mű részletét másolta be. Omniáriuma lapjaira tehát 1793-tól 1839-ig írta be az öt érdeklő prózát vagy verset.⁹

Általában nem sok idő telik el egy-egy mű megjelenése és a bemásolás között. Néhány adat bizonyítja Rakovszky gyorsaságát. A *Társalkodó* 1839. július 18-i számából már július 20-án bemásolja az öt érdeklő fejezetet. Ugyanennek a lapnak július 10-i számából július 12-én másol be egy részletet.¹⁰ E két adat is igazolja, hogy a Pesten szerkesztett lap eléggé gyorsan lejutott Debrecenbe, s a főbíró meglehetősen gyorsan igyekezett olvasni.

Latinul és németül jól tudott. Sejthető, hogy az omniárium egy két latin nyelvű versét is ő fordította le, alkalmilag maga is írta. Jól ismerhette a német nyelvet is nemcsak azért mert terjedelmes német nyelvű szövegrészeket találunk gyűjteményében, hanem azért is mert néhány német munkának valószínűleg ő a fordítója.

Mit olvasott? A magyar időszaki sajtó közül a *Magyar Kurirt*, a *Tudományos Gyűjteményt*, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* melléklapját, a *Hasznos Mulatságokat*, a *Jelenkort* és annak melléklapját a *Társalkodót*, ismeri a *Hírnököt* és melléklapjaként megjelenő *Századunkat*, a *Regélőt* és mellékletét a *Honművészt*. A harmincas években megjelenő lapok közül tehát majdnem mindent. Olvas néhány német nyelvű lapot is.

Forgat egy-két magyar, tudományos könyvet. Idéz Bod Péter *Historia ecclesiae reformatae*-jéből, Debrecen város egykori orvosának, Buzinkay Györgynek 1738-ban megjelent könyvéből, Kopeczky Ferencnek *A világ közönséges históriájából*, Lassu István világtörténetéből, Mokry Beniamin *Historiai-Biográfiai lexikonából*. Magyar szépirodalmi munkákból csak egyetlen másolatot találunk kötetében: Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott vagy Egy tél a' fő városban* című regényében megjelent részlet került köte-

⁸ Vö. itt. 4. sz. jegyzet. [341] p.

⁹ 1. Részlet Komáromi István naplójából Zrínyi Ilona haláláról. [Századunk 19. Aug. 839. 23. p. — 2. Adler: A gyors élet rajz író. *Társalkodó* 56. sz. 18. Julii. 839. 64. p. Jegyződött: 20. Julii. 839. 3. Aacheni erekjemutatás. *Allgemeine Zeitung*. Századunk .60. szám. p. 479—480. 10. Julii. 839. 20. Julii. 839. A lejegyzés ideje: 6. Aug. 839. 4. Halott — *Társalkodó* 10. Julii. 839. 55. sz. A lejegyzés ideje 12. Julii. 839. 5. Görög vallást tartó Muszka Papsag Zinata Nyilatkozása. *Jelenkor* 1839. 11. Dec. No. 99. p. 39. 6. Isokrates Intese Dominikoszhoz, Hipponikosz fiához. *Társalkodó*. 839. 8. Julij. a lejegyzés ideje: 20. Julij 839. 7. Felső Kereskenyi Erneyi Károly: Lóheréről. *Társalkodó* 839. 10. Julij. A lejegyzés ideje: 17. Julij. 839. 8. Szarvas-Marhák orvoslása Lejegyzés ideje: 839. 9. Jan., 10. Jan. Jan. 839., 839. 11. Jan. Péntek. 9. Orvosság a veszetség vagy víz iszszony ellen. *Társalkodó* 1839. 73. sz. 292. p. A lejegyzés ideje: 19. Sept. 839. 10. [Kamatszámítási mód 200 évvel ezelőtt a nagykanizsai kalendárium alapján] *Társalkodó* Oct. 20. [839] 84. sz. A lejegyzés ideje: 25. oct. 839. 11. XVI. Gergely pápa beszéde [a poroszországi kölni, poseni érseke bebörtönzéséről]. Századunk 839. Julii 22. 13. Oct. 839. 60. p. 416, 477, 478, 479. *Hírnö* 83. sz. A lejegyzés ideje: 9. Aug. 839. 12. [A poroszországi püspökök elfogatásáról] *Jelenkor* 2. Aug. 839. sz. 62. p. 24. 13. Pénzváltoztatás *Jelenkor* 15. Junij 839. 14. [Hírek Dunin száműzött poseni érsekről] *Hírnök* 839. 14. Oct. 14. Nov. Dec. 9. 82, 86, 91. számok. 15. Im letzten Tage [a poseni érsek törvénytelenységéről] *Allgemeine Zeitung* Dec. 31. 838. 13. Nov. 839. 4. sz. p. 29. *Hírnök* 91. sz. Rakovszky forrásjelzetei általában pontosak.

¹⁰ Vö. itt előző jegyzet. Isokrates intése Dominikoszhoz, valamint a *Halott* című jegyzeteket.

tebe.¹¹ Több idegen szerző közül Wilhelm Traugott Krug-nak a liberalizmusról szóló munkájából valamint Vilhelm Robertsonnak *Amerika törtérijából* kölesönöz egy-egy fejezetet.¹² Egyetlen adatunk van arra, hogy az 1823-as debreceni kalendárium is volt a kezében. Természetesen ez a néhány könyv, illetve folyóirat nem lehet hű tükre Rakovszky olvasottságának, hiszen pataki, pozsonyi középiskolai, jogi stúdiumai, édesanyja műveltségéről ismert néhány adat vagy éppen nagybátyjával, Bessenyei Györggyel való szoros kapcsolata alapján azt sejtethjük, hogy sokkal többet olvasott és ismert, mint amennyiről kötete alapján tudomást szerezhethünk. Egy azonban bizonyos, bár sejtethő, hogy néhány, kötetében megörzött költeménynek maga Rakovszky a szerzője, kora költői mégegsem érdeklik, hiszen az akkor legismertebb Csokonaitól sem találunk egyetlen verset sem omniáriumában.

Rakovszky Dániel élete. Életéről, sajnos, nagyon keveset tudunk. Szűcs István Debrecen város első monográfusa a város főbírái között sorolja fel, elődje 1822-től 1825-ig Böszörményi Pál, utódja 1844-től 1848-ig Poroszlay Frigyes volt. Rakovszky ugyanezt a posztot 1828-tól 1844-ig látta el.¹³ Az egykori debreceni főbíró életéről S. Szabó József foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat. Böcsön született 1761. július 1-én. Apja református lelkész, anyja pedig a testőríró Bessenyei György testvérnénje, Bessenyei Julianna volt. Rakovszky Sámuel gyermekét a sárospataki kollégiumba íratta, ahonnan Pozsonyba ment jogi tanulmányok végzésére. Vajai Vay László mellett volt jurátus 1785-től 1787-ig. Ekkor került Debrecenbe második aktuáriusnak s ezután kezdett emelkedni a városi hivatalnokok ranglétráján, előbb tiszti alügyész, majd főügyész, 1806-ban pedig tanácsnok lett s ugyanakkor megválasztották a város képviselőjének is. Böszörményi Pál után ideiglenes hatállyal választották meg főbírónak s székében csak 1828-tól erősítették meg.¹⁴

1830-ban a hortobágyi árvíz alkalmával 11 embert mentett meg a saját életének veszélyeztetése árán, ezért császári kitüntetésben részesült, s nemcsak a kollégium, hanem a piarista gimnázium diákjai is verssel köszöntötték a hős árvízi életmentőt.¹⁵ 1831-ben már főbíróként élte át a kolerajárványt. Ekkor 2152 ember lett az „epekor” áldozatává csak Debrecenben. Az ő főbíráskodásának az idején állítottak végre a város költőjének, Csokonainak síremléket, ekkor épült a városháza. 1831-től a református egyházban a főgondnoki tisztet is ellátta. 1843. március 17-én halt meg, s a híres debreceni lelkész, Konyves Tóth Mihály temette, lelkészársáival Kallós Mózessel.¹⁶

¹¹ BOD Péter: *Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transsylvania.* Kősziklán épült ház ostroma. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest 1891—1914. I—XIV. I. 1126—1130.; BUZINKAY; György: *Rövid oktatás miképen kellessék magunkat a pestis ellen védelmezni és a pestisben levő betegségeket orvosolni.* Debrecen 1739. SZINNYEI I. 1431—432. KOPECKY Ferenc *A világ közönséges törtérijája a legrégibb időktől a jelenkorig* I—3. Pest 1837—39. LASSU István *Világtörténetei,* Buda 1832. SZINNYEI VII. 802—805. MOKRY Benjamin *Közönséges Törtérijai-Biográfiai kézi Lexikon 1819—1820.* PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár *Az elbujdosott vagy Egy tél a fő városban.* Kolozsvár 1836. 1—2.

¹² Wilhelm TRAUOGOTT KRUG *Geschichtliche Darstellung des Liberalismus alter und neuer Zeit.* Ein historisches Versuch Leipzig 1823. Vilhelm ROBERTSON *Amerika törtérijája.* Ford: TANÁRKI János I—2. Pest 1807.

¹³ SZÜCS István *Szabad királyi Debrecen város történelme II.* Debrecen 1870. 875.

¹⁴ S. SZABÓ: József *Rakovszky Dániel 1761—1843.* In: Debreceni Képes Kalendárium 1904. 31—34.

¹⁵ S. SZABÓ i. m.; LÁSZLÓ J. L. *Tekintetes [. . .] Rakovszky Dániel Urnak [. . .] Debrecen Városa' [. . .] Fő-Birájának [. . .] Midőn Tántoríthatatlan húségű 's fáradhatatlan munkásságú számos hivatali éveit életbe kerülhető hős tette alkalmával [. . .] I. Ferencz Koronás Atyántól Nagy, Polgári, Láncon-függő Erdem-Jellel Diszesíttetnék. Ajánlják A' Debreceni Kegyes Oskolák [. . .] Debrecini die 20-a Decembris Anno 1831.*

¹⁶ S. SZABÓ: i. m.

Feleségétől, Lévay Zsófiától több gyermeke született, előbb Sándor fiát, majd ezután 1797. március 18-án Sámuel nevű fiát temette el. Leánya, Terézia 1801. november 15-én született, 23-án már meghalt. S. Szabó József szerint két lánya, Zsófia és Zsuzsanna érte meg a felnőtt kort, de ugyancsak életrajz írója említi meg, hogy egyik unokája, Rakovszky Sámuel a szabadságharc idején huszárezredes volt. Ha Rakovszky nevű unokája is volt, fiának is kellett lennie. Korán meghalt gyermekeinek sírversét omniáriuma őrizte meg, valószínű, hogy ezeket maga Rakovszky írta.¹⁷

Komoróczy György, Debrecen reformkori történetének modern feldolgozója Rakovszkyt a város kiemelkedő politikusai között tartja számon. Ő is egyik példája annak, hogy a meggazdagodott polgárcsaládok mily gyorsan tudtak ekkor Debrecenben a városi ranglétrán emelkedni s annak is, hogy rangjukat, posztjukat milyen sok ideig meg tudták tartani. Rakovszky 55 évi városi szolgálat után 85 éves korában, 1843-ban még mint aktív főbíró halt meg.¹⁸

Sírfeliratát Sági Lajos közölte: *Itt nyugszik néhai Tekintetes, Nemes és vitézlett Nagy-Rákói és Kelemenfalvi Rakovszky Dániel úr nemes szabad királyi Debreczen városának a közhivatalok pályáján fokról fokra hágva, elébb több évtizedeken tanácsnoka, négyszer országgyűlési követe, a közelebb lefolyt 15 évben főbírója; a helybeli ref. egyház és főiskola gondnoka; több tek. vármegyék és a debreczeni . . . egyházvidék táblabírája, egy vallása s e nemes városjava mellett mindenkor hön buzgott, mindkettőért sokat tett, fáradt férfit. Érdemeit polgártársai hozzá fogytig hű ragaszkodással, a kegyelmesen uralkodó felség polgári nagy érdempénzzel jutalmazták.*¹⁹

A piarista László László (!) János, a debreceni „első Oskolabélieknek . . . tanítója” így köszöntötte kitüntetésé alkalmából Rakovszkyt:

[. . .] Tudjuk, mi szépek, milly nagyok, a' miket
Tettél, de azt említeni a' Veled
Termett szemérem tiltja, tiltja.
Annai remek műveidnek íme

Szép bére terhes Hivatalod. Nem a'
Restség szűl illy Fő-polczra hivatottakat;
A' részre nem hajlás, az erkölcs,
Bizodalom, szeretet, nemes szív,

A' mély belátás 's nagy tudomány, ezek
Ő, Városunk főbb Dísze ! ki már gyakor
Kormányra termett őrszemekkel
Több zivatart zabolázni tudtál.

Ezek valóban, mellyek ezen ditső
Szép polczra tetted Tégedet, a' Kiben
Nem Fő Biráját lelte a' Nép
Annaira, mint igaz, édes Attyát. [. . .]²⁰

A város legelső tisztviselőjének szóló magasztaló sorok valós értékét megsejteti az a tény, hogy szerzője piarista volt, a címzett, Rakovszky omniáriuma azonban bizonyítja.²¹

¹⁷ Vö. itt 4. sz. jegyzettel !

¹⁸ KOMORÓCZY György. *A reformkori Debrecen*. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 6. sz. Debrecen 1974. 192, 194, 201, 206, 212, 316.

¹⁹ SÁGI Lajos: *A régi debreceni temető és síremlékek*. In: A Déri Múzeum Évkönyve 1962—64. Debrecen 1965. 151—190.

²⁰ Vö. itt 15. sz. jegyzettel

²¹ SZINNYEI VII. 836—837.

Rakovszky Dániel és Bessenyei György. Ismeretes, hogy Bessenyei György igen kiterjedt családból származott. Nagypjának az egykori szabolcsi alispánnak, Bessenyei Zsigmondnak Kempelen szerint 5 gyermeke volt, s a negyedik gyermektől, aki ugyan-csak a Zsigmond nevet kapta 1648-ban, s később ő is Szabolcs megyében volt táblabíró, 9 gyermek született: László, Julianna, Mihály, Zsigmond, István, Boldizsár, Sándor György és Pál. A fiatalon Bécsbe került testőrírónak, Györgynek tehát egyetlen nővére volt, Julianna, akit Rakovszky Sámuel bécsi református lelkész vett el feleségül²² Ballagi szerint ez a Julianna Györgynek huga volt.²³ A Bessenyei-testvérek között a birtokjogi ügyek a családi harmóniát megzavarták. Julianna és György azonban mindvégig békében maradtak. Julianna, Széll Farkas szerint igen művelt okos asszony volt, férjéről Rakovszky Sámuelről viszont még Szinnyey is megemlékezik.²⁴

Bessenyei Julianna, Rakovszky Dániel édesanyja 1789-ben halt meg, az akkor még mindössze 18-éves fiatalembernek azonban nagybátyjával Györggyel ezután sem szakadt meg a kapcsolata. Mint Gálos Rezsőtől tudjuk, Bessenyei szívesen járt látogatóba debreceni unokaöccséhez, aki 1787-től már bizonyosan itt lakott. A Tariménes utazásának egyik kéziratos példányát unokaöccséhez is elküldi.²⁵ Kettejük kapcsolatának bizonyítéka Rakovszky emlékezése, amely alapján datálni lehet Bessenyei végleges hazaköltözését. 1782-ben Berczelről indult el a kocsii Pestre Bessenyei Györgyért:

„Bessenyei György úr Bécsből Berczelre, Szabolcs vármegyébe 1782. lejött lakni és Berczelen még akkor életben levő nagy Uramatyám és nagyasszony Anyám házuknál (t. i. szüleinél) lakott; azt pedig, hogy ezen idő tájban jött le Bessenyei György úr Bécsből Berczelre lakni, onnan tudom, hogy azon négy pej levon és katonai társzekéren, melly holmiaiért Bessenyei György úrnak és magáért Pestre a „Medve” című vendégfogadóhoz felment, Gáváról én egészen Isaszegig mentem Bessenyei Boldizsár urambátyámmal (György testvérbátyja) és a kocsissal, kit Gönczy Istvánnak hívtak [. . .]. Bessenyei György úr Berczelre lejövén lakni, egynehány esztendőig lakott ott és a mint magamat reflectádom 1785. esztendőben jött lakni a biharmegyei jószágba, Pusztakovácsiba.”²⁶

Gálostól tudjuk, hogy három esztendeig lakott Bercelen, s 1785-ben költözött Kovácsiba. 1785-től kezdve tehát Rakovszky és Bessenyei között rendszeressé válhatott a kapcsolat. Gálos még azt is feltételezi, hogy 1802-ben, amikor Debrecen porrá égett, a bihari remete a Pusztakovácsiba ellátható füsttről értesülvén Debrecen leégéséről, „másnap befogatott és maga megnézte a borzalmas pusztulást.”²⁷

A költő rokon és a debreceni hivatalnok unokaöccs között a kapcsolat sohasem romolhatott meg. Bessenyei örökségéből Rakovszky is részesült, sőt ő lett — nyilván még a testőríró kívánsága szerint — a hagyatéki jogi ügyvivője.²⁸ Erre vonatkozólag Kazinczy levelezésében találhatunk néhány utalást. 1814-ben a széphalmi mester szeretné kiadatni Bessenyei arcképét s ebben az ügyben előbb a Pusztakovácsi közelében lakó Kölceynek ír Álmosdra. Kölcey viszont Szemere Pállal üzeni Széphalomra:

„[. . .] Kazinczynak [. . .] mondd meg azt is, hogy a Bessenyei György képe eránt senator Rakowskynak Debreczenbe kell írni, mert a megholtnak jószágait az adminisztrálja. Én Debreczenben az öcsémmel kerestetem azon embert, de nem vala otthon, s jélő, hogy egy látogatás

²² KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I—XI.* Budapest 1911—1932. II. 174.

²³ BALLAGI Aladár: *A magyar királyi testőrség története.* Pest 1872. 420.

²⁴ SZÉLL Farkas: *A nagybesenyői Bessenyei-család története.* Budapest 1890. 16, 80.

²⁵ GÁLOS Rezső: *Bessenyei György életrajza.* Budapest 1951. 317.

²⁶ SZÉLL: i. m. 98. Vö. még: GÁLOS: i. m. 407.

²⁷ GÁLOS: i. m. 298. 355.

²⁸ GÁLOS: i. m. 359, 461.

vagy egy levél nála nem sok benyomást fogna tenni. Legjobbnek gondolnám ezen dologban Doctor Sz. Györgyökhöz folyamodni [. . .]²⁹

Kazinczy 1814. április 5-én írt Szentgyörgyinek: *Édes barátom, most veszek tudósítást az eránt, hogy a' Bessenyeey jószágát Berettyó Kovácsiban Senator Rakovszki Ur adminisztrálja. Kérlek, szölj ezen Úrral, a' ki nekem jó emberem volt valaha [. . .]*³⁰ Nem tudni, hogy mi lett azután a Bessenyeey-arckép sorsa, mint ahogyan arról sem tudunk, hogy hová kerültek ingóságai, levelei, kéziratái. Ebben az ügyben Széll Farkas nyomozott: [. . .] *Bessenyeey György levéltára maradványából, mely Debreczenben a Rakovszky-ház pallására került, ma már semmi sincs, vandál kezek elégették. [. . .]*³¹

A Pusztakovácsiban magányoskodó Bessenyeey s városi hivatalnok unokaöccse közötti kapcsolatnak szép példája az a verses epitáfium, amelynek szerzője valószínűleg maga Rakovszky, a betűrendes omniárium tulajdonosa.

Itt nyugszik 's változik a Nagy Bessenyei
György teste! — Oh! — de mit nyógsz? . . . Ama mennyei
Tűzel gyult Lelketől származott Kőnyvei —
(Hol az Emberiség drága Talpkövei

Felett, az Okosság, Böltesség 's Természet
Abbol, a mi van, lesz vagy már elenyészett,
Egy mást váltva gyemánt Oszlopot épített
'S Reá olthatatlan láng fákját készített:

Melynek világánál még a setétségbe
Vakon nőtt Halandók is fognak az Égbe
Lett Tudomány szerint látni, 's Békeségbe
Lakvan élni egy más mellett tsendeségbe.)

A mindent elnyelő Feledékenységet
Meg győző érdemen termő Ditsóséget
Neki meg nyertek — az Magyar Nemzetséget,
Mig Isten fen tartya, hire nem ér véget.

Nyugodj hát tsendesesen! bár könyűkkel teli
Bús szívem fájdalmat keservesen nyeli,
Egy háládatos Vér szívébe emeli
Hamvaid Oszlopát 's Neved ott szenteli.

19. Febr. 811.

K. 18 Majj 811.

A vers alatt, mint láthatjuk, két dátum található. Mi ennek a két dátumnak a magyarázata? Rakovszky Dániel nagybátyja halálánál és csendes temetésénél alig valószínű, hogy jelen lett volna. Inkább lehetséges, hogy Rakovszky értesülve nagybátyja haláláról s végakarataról, hogy hagyatéki ügyeit ő adminisztrálja, csak a téli hónapok után május 18-án utazott Kovácsiba, s a dátum előtt levő K. a helységnév, Kovácsi kezdőbetűje, a dátum pedig érkezésének, a Bessenyeey sírja előtti tiszteletadásnak a napja. S Rakovszky, aki költői hajlamainak omniáriumában más alkalmakkor is adta tanújelét,

²⁹ KAZINCZY Ferenc levelezése I—XXI. Kiadta: VÁCZY János. Budapest 1890—1911.; XXII. Kiadta: HARSÁNYI István. Budapest 1927. XXIII. Kiadta: BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CSAPODI Csabáné, FÜLÖP Géza. Budapest, 1960. KAZ. Lev. XI. 310. 533.

³⁰ KAZ. Lev. XI. 317.

³¹ SZÉLL: i. m. 13.

a sír tövében fogalmazta meg az eddig ismeretlen sírverset. Az első dátum, lehetséges, hogy Bessenyei György eddig bizonytalan halálozási napja.³²

Mi bizonyíthatja Rakovszky szerzőségét? Több jel utal arra, hogy a későbbi debreceni főbíró már ifjúkorában is verselgetett. Nevét természetesen soha nem írta versei alá, néhány, az omniáriumban található vershez azonban olyan megjegyzéseket fűzött, amelyből sejteni lehet, hogy ezek szerzője maga Rakovszky volt. Az 1807. április 6-án Órhegyen (Szabolcs m., Rakamaz mellett) a Fidus amor, sincera fides kezdetű verset Rakovszky maga javítja, majd ugyanezt a verset fordítja is. 1810-ben Éva napjára verset ír, s ezt részletesen meg is magyarázza a vers után. 1818-ban Szentiványi Josepha egy névnap-i köszöntő levelet küldött Rakovszky Dánielnek, a címzett erre verssel válaszolt, amelynek kezdősora így hangzik: *Betsülés, Barátság! ha még csak nevetek* [. . .] Ez elé a vers elé az alábbi magyarázatot fűzi:

1818-ba 3-a Jan. Szentiványi Josepha M. Baro Szepesi Nepomucenus János házas Társsa köszöntésére egy billétet küldött, melynek oldalain Nemet nyelven ezen szok találtattak: Meg betsülésből és Barátságból szenteltetett, 's a közepén sok nevem napja eltetése, kívánsága volt a maga keze által feljegyezve. Ez a személy ifju lévén, az nekem incurrált, hogy ilyen elemedett emberre ő gyermek léttére figyelmez, azért kívántam ezen szok értelme valóságának benyomása mellett az emberiség ezen nemes tulajdonságaira figyelmeztetést tenni, és neki meg köszönni, azért ezt írtam neki: [. . .]

Ezután következik a vers, s az imént idézett megjegyzés bizonyossá teszi, hogy annak szerzője Rakovszky Dániel volt.

1810-ben egy Éva nevű hölgy nevenapjára küldött köszöntő verset, s minthogy 1839-ben ez az Éva meghalt, emlékére egy másik verset is írt a következő megjegyzéssel: „*A 73-k levelen, név napi versben említett személy 839-ben Dec. 10-ken történt halála es környüállása.*” Ezek szerint a névnap-i verset is s a halotti búcsúztatót is ő írta. S az elkésett búcsúztató első két sora így kezdődik:

Már öt év! — hogy el tűnt életem 's szívem fele
Az élet öröm 's kedv elenyésze vele [. . .]

Ez a bizonyos Éva nevű, versben köszöntött majd halála után elbúcsúztatott nő, nem lehetett más, mint Rakovszky felesége, s minthogy első gyermekei Lévay Zsuzsannától születtek, Éva keresztnévet második felesége viselhetett.

E néhány adat, amely Rakovszky szerzőségét egyértelműen bizonyítja, megerősítheti a kutatót abban a sejtésében is, hogy a Bessenyei György emlékére írt versnek is maga Rakovszky a szerzője. A neki tulajdonított versekre általában a gyarló formakészség mellett a Bessenyei-hatásról is áruklódó filozófiai gondolatok vagy a diákos tudálékoság a jellemzők. Valamennyi közül épp az Éva napjára, 1810-ben költött verse lehet a tipikus:

Ki 's hol volt a férfi, a kiből egy DÁMA,
Vele a Kezdet, Vég, 's e' közt Élők száma

Ki ugrott? Hogy lett, hogy három betű Neve
Meg fordítva minden áldás kútja leve?

Hogy hogy esik, hogy az Egyből lett kettőnek
Tiszteletére még ma is egy nap jőnek

³² SZINNYEI: i. m. I. 1000.; SZAUDER József: *A felvilágosodás vezéralakja, Bessenyei György*. In: *A magyar irodalom története*. III. Budapest 1965. 52. Nem tudják pontosan a halál napját. N[émedi] L[ajos] 1811. febr. 24-re teszi. Magyar Irodalmi Lexikon I. Budapest 1963. 151.

Az Élők? A férfi van az első sorba,
A Dama fordított Neve szent sátorba

Zeng Romai Nyelven. Mi ez? Ha ki hánynya,
Veti Elméd, Néked Bátyád azt kívánnya

A magyarázat pedig a következőképpen hangzik:

Adám telik ez a szó a betűk el hányásával Dáma, Adám tsontjából lett Éva. Az Görögök a kezdetet és Véget az Abece első és utolsó betűjén jelentették ki, sőt maga az Isten Fia is ezzel nevezi magát így szollván: Én vagyok az Alpha és Omega, azaz a görög Abece szerint a kezdet és a Végezet. Már a Magyar Abece szerint az A betű az első, a legutolsó pedig a V. betű, az E betű pedig ezen két betű közt van és így a Kezdet és Vég között lévő emberek száma Évába benne van. Éva három betűből áll, mely meg fordítva: Éva, lesz Áve, mely a Romai vagy Deák nyelven azt teszi: áldott légy. Ez a szó Áve a Catholicum Templomokba, de az Reformátumokba is énekelletik így: áldott légy, az Ó Testamentomba a Templom nevezetik sátornak. Adám Éva napja együtt van a kalendariumba. És így a Vers tsak azt teszi: Avé, azaz légy áldott Éva.

Íme egy Rakovszky talányos vers. Ennél azonban sokkal közérthetőbb, sokkal inkább a lényegre tapint nagybátyja tiszteletére írott néhány sora. Bessenyei pusztakovácsi magányából távozott a holtak közé. Egyedüllétét csak unokahúgával osztotta meg, aki a legszükségesebbet biztosította neki. Debrecen, ahol Rakovszky lakott már messzebb esett, s ha már a költő nem is tudott vagy akart utazni Debrecenbe, hogy csendes napjait Debrecenben a Rakovszky-család mozgalmasságával felváltsa, unokaöccse bizonyára nem sajnálhatta a hozzá utazás fáradságát. S ránk maradt búcsúverse ékes bizonyítéka annak, hogy Bessenyei irodalmi tevékenységének lényegét tökéletesen látta. „Az Okosság, Böltsesség, 's Természet . . . egymást váltva gyemánt oszlopot épített 's reá olthatatlan fákját készített . . .” Nagybátyjának irodalmi hagyatékára a felvilágosodás jelszavai, a ratio, scientia, natura jellemzőek, s e jelszavakat emelte az irodalom tájai fölé.

Rakovszky Dániel verse a magyar felvilágosodás vezéralakjáról azt is bizonyítja, hogy a testőrónak a felvilágosodásban betöltött szerepéről kortársai is megbizonyosdtak.

KILIÁN ISTVÁN

Stessel Lajos (1794—1888) és a magyar orvosi könyvtárügy a reformkorban. Már a reformkorban orvosaink szaktudásukat továbbfejlesztteni, vagy akár szinten tartani csak akkor tudhatták, ha a külföld orvostudományát, orvosi eredményeit jól ismerték. E kívánalmakon időnként ismétlődő, rendszerint alkalom szerű külföldi tanulmányutak segítettek. Elengedhetetlenné vált a legújabb irodalom alapos ismerete és nyomon követése. Egyes orvosok aligha rendelhettek meg több külföldi folyóiratot vagy kézikönyvet, így mind inkább előfeltétellé vált orvosi (szak) könyvtárak létesítése, amelyek hivatva voltak valamennyi érdeklődő számára az újabb folyóiratok megismerhetését, olvashatását biztosítani. Erre a reformkor kezdetén aligha nyílt lehetőség. A pesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi kara professzorainak könyvtárára utal a *Bugát Pál* és *Toldy (Schedel) Ferenc* szerkesztésében megjelenő *Orvosi Tár* 1831. évfolyamában ismertette az Orvostudományi Kar intézeteit, szól a tanári könyvtárról is, amelynek őre Schordann Zsigmond professzor volt. Schordann Zsigmond a könyvtárat — amely főképpen adományok, hagyományok és kisebb részben az egyetem költségét megszerzett művekből állott — saját dolgozó szobájában olyképpen helyezte el, hogy ahhoz még professzor társai is alig, vagy egyáltalában nem juthattak hozzá. Az orvostudományi kar

tanárainak könyvtára az orvostudományi kar helyének megváltoztatásával, illetőleg Schordann Zsigmond halálával vált kizárólag az orvoskar professzorai által hozzáférhetővé.

Ezért volt különösen fontos az 1837 őszi alakult Buda-pesti gyakorló orvosok tudományos egyesülete, amely 1842 tavasza óta Budapesti Királyi Orvosegyesület néven tevékenykedett, és amely megalapítása során már törekedett könyvtár, és olvasóterem létesítésére. Az Egyesület kilenc külföldi — jórészt főleg referáló jellegű — folyóirattal rendelkezett és néhány alapvető fontosságú kézikönyvet szerzett be. Könyvtárról 1842-ig szó sem eshetett. Ezért jelent nemcsak orvostörténeti, hanem általános kultúrtörténeti tekintetben is sokat, Stessel Lajos bécsi magyar orvosnak 1842. október hó 11-én kelt jelentős könyvadománya. Stessel Lajos e napon keltezett levelet intézett a „budapesti gyakorló orvosok tudományos egyesülete” elnökségének — ez nevét később „Budapesti Királyi Orvosegyesületre” változtatta —, amelyben egyenesen költői szavakkal írja „Hazánk kifejlődéséhez kiki maga ámbár parányi erejével járulni kötelességének tartván kedves ügyfeleimet könyvtáram egy részével . . . kínálni bátorkodom.” Stessel saját könyvtárából 2500 kötetet ajánlott fel az egyesületnek kérve mielőbbi választatot, hogy a felajánlott könyvküldeményt még a hajózás megszűntetése előtt saját költségén Pestre szállíthassa.” A levelet 1842. november hó 15-én olvasták fel az egyesület ülésén, amely általános lelkesedéssel fogadta a nagylelkű adományt. Ezzel alakult meg 140 évvel ez előtt az első magyar orvosi (köz)könyvtár.

Flór Ferenc, az orvostársadalom kiemelkedő személyisége, az egyesület decemberi havi közgyűlésén közölte: „az egyesület halás érzelmeinek örök jeléül az adományozott könyveket — amelyek mindegyikének első lapján Stessel Lajos saját kézírású neve áll —, mindenkorra a könyvtár egyéb műveitől megkülönböztetve „Stessel könyvtár” néven fogják kezelni. Egyben javaslatára az egyesület a nagylelkű adományozót „levelező tagjává” választotta. A könyvek túlnyomó többsége ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Archivum és Könyvtárban talál kegyeletes megőrzést. A könyvek elhelyezését és rendszerezését és vezetését Makossinyi Mihály (a 18. század végi Szentmártonkátá—Árok-szállás gyakorló orvosa), az egyesület pénztárosa és háznagya, akinek lakásán tartotta az egyesület üléseit, vállalta. Végrendeletében ő is az egyesületet, illetőleg annak könyvtárát jelölte meg örökösül és ezzel megerősítette a könyvtárt.

Minthogy Stessel Lajos életét és tevékenységét még a *Magyar Életrajzi Lexikonban* sem találjuk megemlítve, vázlatosan ismertetni kívánjuk. Stessel Lajos (S. L.) Kismartonban 1794. június hó 20-án született. Középiskoláit és orvosi tanulmányait a bécsi tudományegyetemen végzi. 1824-ben avatják orvosdoktorrá Bécsben, ahol orvosi gyakorlatot kezd. A magyarokkal a szabadságharc idején teljesen együttérez és a magyar emigránsokat nagy mértékben segíti. A nagy műveltségű, zenekedvelő, számos nyugat-európai nyelvet beszélő, tekintélyes és jövedelmező bécsi orvost elfogják, az emigránsokkal való szoros kapcsolatai miatt eltélik és Kufstein várbörtönében raboskodik. Szabadulását követően elhagyja Bécsset, eladja házát és annak berendezését, Pestre költözik, majd Tápiószelén 400 holdas birtokot vásárol és minden társaságtól visszavonultan orvosi gyakorlatának él csupán. A zene és szeretett könyvei jelentenek neki csak felüdülést. Nevét Stesselről Szelényire magyarosítja. 1888. március 25-én 94 éves korában hunyt el. Végrendeletében szinte mindenét jótékony célokra, így könyveit és vagyonának egy részét az egyesületre hagyományozta.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának adományozott könyveivel teremtette meg gyakorlatilag az első orvosi (köz) könyvtárat. A pestbudai orvosok nagy része a szabadságharc előtti és azt követő időkben az egyesület tagja volt és az elvileg csak a tagok részére létesített könyvtár így valóban minden orvos által használhatóvá vált.

A szabadságharcot követően minden más egyesülethez hasonlóan a Buda-pesti Királyi Orvosegyesület működését is felfüggesztették. 1850. január 26-án az orvos-egészségügyi érdekekre tekintettel az egyesületet részlegesen engedélyezik ugyan, de az egyesület elhelyezése a könyvtár használatát gyakorlatilag kivihetetlenné tette és csak a nyolcvanas években jutott az egyesület olyan elhelyezéshez, hogy a könyvtár ismét használhatóvá vált. Stessel könyvadománya az eltelt négy évtized alatt szükségszerűen elévült de történeti értéke miatt felbecsülhetetlenné vált.

Irodalom

1. BUGÁT Pál—TOLDY (Schedel) Ferenc szerkesztésében megjelent 1831. évfolyamában az egyetem intézeteiről ismertetése.
2. KORBULY György: *A budapesti kir. orvosegyesület története. 1837—1937.* in: SALACZ Pál: *A budapesti kir. orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837—1937.* Bpest. 1937.
3. SZELÉNYI Ernő: *Szelényi (Stessel) Lajos dr. alapítványainak története.* Budapest é. n.

BUGYI BALÁZS

Kossuth könyvtárának sorsa. Akkor még két nap kellett ahhoz, hogy Kossuth levele Turinból Herman Ottóhoz, a miskolci választókerület képviselőjéhez Budapestre megérkezzen. 1893 decembere volt. Karácsony vigiliáján Kossuthot, a 90-es éveiben járó aggyastyánt súlyos és terhes anyagi problémák foglalkoztatták. „Lelke nyugalmat fel-dülő” adósságok rendezése, melyeknek csak kamatai 960 Ft-ot (közel 2 ezer lírát) tettek ki, mindennél fontosabb volt a turini 'szent öregnek'.

Herman Ottóhoz intézett levelében éppen az *Egyetértés* c. függetlenségi napilap főszerkesztőjének: Csávolszky Lajos kedvező ajánlatát mondja le — mert anyagi természetű ügyei rendeződni látszanak. Ám e válasz tartalma korántsem ilyen egyértelmű, mint azt az előbbi resume sugallná. Hiszen Csávolszky ajánlata többet jelentett egyszerű humanitárius gesztusnál — s Kossuth is ennek tudatában írta — „... a Magyar hírlapok akármelyikével is dolgozó társi viszonyba lépni annyit jelentene mint a többiekkel szemben pártállást foglalni el, minthogy nincs oly lap Magyarországon, mely az én politikai elvemet tisztán, következetesen — nem mondom — magáénak vallaná, hanem nyíltan magának vallani csak nézhetné is; én a pártok közt, melyeknek egyike sem az enyim, helyet magam számára nem látok, nem találok.”¹ Azaz az *Egyetértés* főszerkesztőjének elutasítása nem a redaktor személyének szólt, hanem a turini emigráció keserű vállalásából fakadó különállás utolsó kinyilvánításaként a magyarországi pártharcoktól, politikai küzdőtérrel való végleges kivonulás.

Spira György *Kossuth és az utókor* c. tanulmányában² számvetést készített, hogy mi valósult meg a Kormányzó politikai pályafutása során törekvéseiből, koncepcióiból. A jobbágyfelszabadítást kivéve szinte semmi. Ráadásul 1867 után, éppen 1867-tel kapcsolatos állásfoglalása miatt, kiesik az események relatív befolyásolóinak köréből is, politikailag ha nem is tekinthető halottnak — elveszettnek igen. Úgy tűnik az agg Kossuth eszméi — a személyének kijáró tisztelet ellenére — nem a konkrétan használható célok foglalata, hanem a nemzeti lét ontológiai megfogalmazása. 1867, mely biztosította a relatív fejlődést társadalmi és gazdasági területen egyaránt, éppen a nem-

¹ OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 844.

² SPIRA György: *Kossuth és az utókor*, Magyar Tudomány, 1979, 647—66.

zeti lét ontológiai alapjait: a függetlenséget, a teljes önrendelkezésre való törekvés lehetőségét áldozta föl.³

A kiegyezéssel oppozícióba kerülő Kormányzó azonban politikai ütőkártyaként, legalább is azzal a súllyal, ami még nevéből, 48 nimbuszából származhatott, érdekes outsidersé volt a Monarchia belső politikai csatározásainak. 1879-ben az Atheneum könyvkiadó éppen a Kossuth személyében rejlt politikai pikantiát akarta üzleti fogásként felhasználni. Vére József, Urváry Lajos igazgatók és Sigray Pál, a kiadó jogtanácsosa Helfy Ignác közvetítésével október 15-én szerződést kötöttek az emigrációs iratok 10 kötetre tervezett kiadására Kossuth-tal, baracconei villájában. A szerződésre külső kényszerítő okok vitték Kossuthot: 1873-ban értékpapírjai, melyek korábban biztos egzisztenciát jelentettek, devalválódtak s 1879-ben pedig glasgowi hitelezője: John Mac Adam szólítja föl kölcsönei visszafizetésére. Így az Atheneum előlegére — 5 ezer forint aranyban, 9 ezer forint bankjegyben — feltétlenül szüksége volt. Ám az iratok szerkesztése mozgékonny és művelt, nyelveket tudó segéderőt kívánt meg. Helfy közvetítésével Hentaller Lajos, a későbbi képviselő, Eszláry Sándor és Gunst Bertalan, szentesi származású bölcsészhallgató, a *Függetlenség* c. lap (külső) munkatársa személye merült föl — s ez utóbbi 1879 és 1882 között el is látta havi ötven líráért a titkári teendőket. E három esztendő alatt 3 kötet jelent meg Iratai-ból 116 nyomtatott íven. Forrásai személyi könyvtárán kívül a turini Biblioteca Nazionale és a Biblioteca Civica közjogi gyűjteményei, valamint az állami levél- és okirattár voltak. Kéziratainak „kutyanyelvei” titkára másolatában jutnak el — Helfy közvetítésével — az Atheneum nyomdájába. Ám a harmadik kötet megjelenése után jó ideig fel kellett hagynia *Iratai* szerkesztésével, rendezésével: látása rendkívül meggyöngült. Az egykori emigrációs kör Kossuth környezetének utolsó tagja: Iház Dániel honvédeztárs, a Kormányzó hűségese 'Mikes Kelemenje' is meghalt. — 1881-ben baracconei villájának vételára — a tőkéjét őrző bank bukása folytán — eltűnt, a Kormányzó elvesztette minden komolyabb tőkéjét. A személyes megpróbáltatásoktól nehezített években, 1882-ben — ha kényszerűségből is, de — be kellett költöznie Turinba, a Via dei Mille 22. szám alatti lakásába. A 80-as évek csendjéből a parlament 1890. január 10-i döntése hasítja ki újra vihart kavarva Kossuth nevét. A 'Tisztelt Ház' az 1879. V. tc. 31. §-a alapján az emigránsból hontalanná változtatta Kossuth jogi státusát. A lelki megrázkódtatást újabb anyagi természetű követte: az Atheneum szerény, de biztos támogatását Olaszország pénzügyi válsága folytán elvesztette. Az 1891-es évet még Emich Gusztávon keresztül Brázay Kálmán önzetlen közreműködésével segélyekkel valahogy kihúzhatta, de mit hozhat ily előzmények után a jövő? . . .

A parlament döntésére a municipiális jogaikra oly érzékeny magyar városok gyorsan reagálnak — Abrudbányától Budapestig⁴ mintegy 90 város választotta díszpolgárává.⁵

A Függetlenségi és 48-as Párt Hentaller Lajoson keresztül értesült Kossuth sanyarú egzisztenciális sorsáról, s Eötvös Károly elnökletével — titokban — bizottságot hoznak létre a Kormányzó anyagi gondjainak rendezésére. A bizottság tagjai: Hentaller Lajos, Horváth Ádám, gróf Károlyi Gábor és Pázmándy Dénes, jegyzője Eötvös fia: Bálint. Erkölcsileg kötelességüknek tartották, hogy az Emich-segélyt lefedezék és törlesztéséről gondoskodjanak. Jegyzőkönyve a következőket tartalmazta:

³ Vö.: *Kossuth politikai végrendelete*, Függetlenség, 1907, nov. 17. XX. évf. 262. sz. Kossuth Herman Ottóhoz Turinból 1890. szept. 25-én írt leveléből részletek.

⁴ Budapest 1892. szeptember 14-én fogadta ünnepélyesen díszpolgárává.

⁵ AULICH Sándor: *Kossuth Lajos díszalbumainak jegyzéke*. Turin, 1893. november 6. — OSzK Kézirattár Oct. Hung. 844/4.

„Elnök előterjeszti, hogy nagy hazánkfia háztartási és egyéb személyes szükségleteiről is gondoskodni kell és e végből egye(n)lőre évenként 12 ezer Ft-ra és egye(n)lőre két évre véli czélszerűnek nagy hazánkfia háztartási szükségleteinek megállapítását s e czélből a rendszeres gyűjtésnek akként való megindítását, hogy erről se nagy hazánkfia személyesen, se a nagy közönség nyilvánosan értesülést ne nyerhessen. — Kér e tárgyban megállapodást.”

A határozat pedig a következő:

„A bizottság a javaslatot elvileg elfogadja — nagy hazánkfia szükségleteinek fedezésére egye(n)lőre 24 ezer Ft összegnek mielőbbi összegyűjtését szükségesnek látja s ennek miként leendő eszközzésére részletes javaslat előterjesztése végett az elnököt és gróf Károlyi Gábort megkéri.”⁶

Eötvös Károly 1892. augusztus 18-i keltezésű tervezete már a megoldást tartalmazza. Javasolja, „hogy a) nagy hazánkfia kéziratait s tudományos értékű gyűjteményét, ezek között könyvtárát a nemzet részére biztosítsuk; —

- b) ennek módozatára nézve nagy hazánkfia véleményét és elhatározását személyesen kellő alkalommal kikérjük; —
- c) a szükséges pénzeszegek gyűjtését e czimen és ehhez képest eszközöljük.”⁷

Megindul, ha nagyon szerény formában is, valami csendes közadakozás. Wahrmann József volt az első, Wekerle Sándort, a pénzügyminisztert is ott találjuk, Hegedűs Sándor, Tisza bizalmi emberének társaságában.

... Ám az első nekibuzdulás után lelohad a lelkesedés. 1893. júniusában Eötvös Károly újból galvanizálni akarja az „ügyet”. Nagy Gyula és gróf Károlyi Gábor társaságában felkeresi a Kormányzót. Kissé megkésve, utólagosan próbálják megszerezni Kossuth hozzájárulását — könyvtára értékesítéséhez. Ő azonban elzárkózik az adás-vétel elől, mondván: ez fia, Lajos Tódor és Ferenc egyetlen öröksége. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá lesz a 'szent öreg' előtt, hogy a látogatás valódi célja nem a könyvtár megvétele, annak oka egészen más. A polgári házasság bevezetésének heves parlamenti vitája során meghasonlott Függetlenség Párt 24 kilépő képviselője frakciójukhoz próbálják Kossuth erkölcsi támogatását megszerezni. A Helfy-barátság által motivált s a Polónyi-intrikát elfogadó turini 'szent öreg' elutsaitja a nyílt kérést — s a pártegység helyreállítását szorgalmazza. Erre azonban már csak azért sem kerülhet sor, mert az ún. anyapárt vezére Justh Gyula, ügyes időpontmanőverekkel az egyesülési tárgyalásokat véglegesen elhalasztotta.

A frakció önmaga szalonképessé tételére és a könyvtár megvásárlási ügyének előmozdítására Kossuth régi hívét küldi Turinba: Herman Ottó személyében. A rendkívüli teljesítményeket produkáló autodidakta természettudós, politikai pályára elsősorban egzisztenciális okokból lépett — a képviselői tiszteletdíjből biztosítandó egzisztencia szolgált tudományos működésének anyagi hátteréül. A politikában való kezdeti járatlanságát feltétlen párhúsége és Kossuth-kultusza kiegyenlítette.

Hentaller Lajos akadémiaoztatása miatt Eötvös Herman Ottót küldi el a Kormányzóhoz, hogy tárgyaljon a könyvtár megvételéről és a frakció által megfogalmazott programról. Feleségének az a feladat jutott, hogy férje fogyatékos hallását „pótolja”, s „a Kormányzó urat hangjának fásarzásától megkímélje.”⁸ Október 11-én érkeznek 27 órai szakadatlan utazás után.⁹ Az előterjesztés (ti. a pártprogramé S. T. T.) „a Kormányzó

⁶ Eötvös Károly: *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*, Budapest, 1909. 5. kiad. 2. köt. 138—139. p.

⁷ Eötvös Károly: i. m. 141. p.

⁸ Herman Ottóné turini naplója, 1893 — Akadémiai Könyvtár Kézirattára Ms 285/10.

⁹ Ua. zo.

úr helyeslésével nem találkozott, amely megfelelné annak az erkölcsi támogatásnak, a minőre helyzetünkben szükség van. Tény az, hogy nem ajánlotta a programtervezetnek oly módosítását sem, mely aztán az ő erkölcsi támogatását birtokolta volna.”¹⁰

Ebből okulván Herman 1893 novemberében quasi önállósítja magát. Újrafogalmazta a Függetlenségi Párt programját,¹¹ amivel „csak az öreg Madarász József osztotta véleményét. Eötvös Károly — Herman autográf megjegyzése szerint — „valóságos dühhel rongtott nekem s főérve az volt, hogy a primás és a mágánások nélkül nem lehet függetlenséget csinálni.”¹²

A turini látogatás élménye, Ruttkayné, Kossuth testvérhúgának intim kesergése nyomorúságos viszonyaikról, nagyon megrázta Borosnyai Kamillát: Herman Ottónét. A Jókai-ünnepségek előkészületeiben égő ország, Jókai írói jubileumának láza s az agg Kossuth iránti hivatalos közöny disszonanciája nyílt levél megfogalmazására ösztönzi Hermannét. Borosnyai Kamilla a turini emlékek közvetlen hatása alatt állva, Sebők Gyulához, a *Pesti Napló* munkatársához 1893. október 28-án írt levelében felhívást intéz a nemzethez: Kossuth „arasznyi nyugalmának” biztosítására közadakozásra szólítja föl az országot.¹³ E nyílt levél igen széles körben hatott, különösen a vidéki sajtó rezonanciája szembetűnő. November 7-én a *Debreczen* c. lapban Hamvai Lajos huszti ügyvéd javasolja, hogy a közadakozás tárgyát jelentő könyvtárat (ti. Kossuth magánkönyvtárát, S. T. T.) maga a város szerezze meg — a felállítandó egyetem számára. Gyűjtést szerveznek Hódmezővásárhelyen Gosztonyi Sándor, Debrecenben Kiss Albert, Aradon Barabás Béla vezetésével. Herman intenciói arra irányultak, hogy Debrecen városa vehesse meg könyvtárát, ismervé a Kormányzó e város iránti szimpátiáját. Ugyanakkor arra is törekedett, hogy a közadakozás publicitásának formája megfelelő keretek közt történjen az ne legyen bántó, ne sértse a turini ’szent öreg’ érzékeny önértetét.

Herman Ottóné november 6-i levelére — melyben a könyvtár eladásához való beleegyezését kéri — a betegágyhoz kötött Kossuth nevében Ruttkayné válaszolt:¹⁴ A Kormányzó csak a felállítandó debreceni egyetem érdekében hajlandó eladni azt — nem pedig anyagi rászorultsága okán. Ez utóbbi elsősorban arra irányult, hogy a napilapok felhívásának szánakozó tónusát elutasítsa. A betegeskedő Kossuth lelkigyengesúlyának elvesztését, belső bizonytalanságát híven tükrözi, hogy ugyanazon levelében már módosítja is könyvtárának értékesítési útját: kívánsága szerint az ügyek irányításához Helfy Ignác értene legjobban, aki egyéb ügyeiben is közbenjárt és közvetített. Hermannak egyébként ugyan e tárgyban egy későbbi levelében újra intézkedik.

Herman november 21-én fölkereste Helfy Ignácot, tudatta vele, szóval a levél tartalmát és mindazt, amit Debrecenről, Hódmezővásárhelyről és Aradról” tudott, s felajánlotta az egykori anyapárti képviselőtársának, hogy a Kormányzó kívánságának kibogozott értelme alapján félreáll — de számíthat együttműködésére. Időközben lelohadt Debrecen városának lelkesedése — bajok keletkeztek a cívis város pénztára körül... Helfy pedig bizonytalanul totyogott Kossuth könyvtárának ügyében.

December 8-án — november 20-án megkezdett, ám csak december 5-én befejezett — levél érkezett Turinból Herman Ottóhoz, 12 sűrűn teleírt oldalra terjedő. Ebben a Kormányzó mintegy összefoglalóan, részletesen beszámol anyagi viszonyairól. Megerősíti,

¹⁰ Herman Ottó jelentése 1893-i turini útjáról. Bp. 1893. nov. 9. Akad. Kvt. Kézirattára Ms 285/11

¹¹ HERMANN Ottó: A Függetlenségi Párt programja, 1893 Akad. Kvt. Kézirattára: Ms 289/59

¹² Uo.

¹³ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/1.

¹⁴ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844.

hogy szerény, de biztos jövedelme van az Atheneumtól, s így „reá nézve a legnagyobb sértés a szájalom gerjesztése, a „caritas” gyakorlására való fölhívás, amire ő különben sem számít, amit sohasem is fogadna el.”¹⁵ Viszont súlyos becsületbéli adóssága nyomasztja — ettől akar szabadulni, nehogy halála után az fiait terhelje. „. . . 16 ezer Ft oly adósság terhel, melynek lefizetését halogatni, úgy anyagi, mint erkölcsi lehetetlenség” — „. . . abszolút lehetetlenség, a dolog nem tűr halogatást”.¹⁶ „Ezek a tekintetek indítanak arra, hogy könyvtáramat áruba bocsátani elhatároztam; de csak úgy, ha oly árt kapok érte, mely felszabadít a lelki nyugalmat elviselhetetlenül háborító azon aggodalomtól, hogy adósságot hagyok fiaimra. Erre nekem 16 ezer Ft-ra van szükségem . . .” Büszkesége és önérzete megismételteti vele Eötvös Károly 1893 nyarán tett látogatásakor mondott érvét: könyvtárát eladja, „de nem azon az alapon, hogy szánakozásból anyagi segély nyújtassék, hanem azon, hogy könyvtáram a Zrínyi és Rákóczi könyvtárának esélye ellen (ti. elkallódása S. T. T.) biztosítsassék.”¹⁷

E levél olvastán Herman feljogosítva érzi magát, hogy cselekedjen. Helfyvel ismét találkozik, aki biztos vevőről beszél, de annak kilétét inkognitóban tartja. December 9-én Eötvössel értekezik a Kormányzó leveléről, aki erre beavatja az 1892-ben létrehozott Kossuth-bizottság létének titkába Hermant, amely megalakulásakor foglalkozott a könyvtár megszerzésével, azt azonban a Kormányzó határozott kívánságára még melegében le is állították. Erről — úgy látszik — Kossuth megfeledezhetett, mert Eötvöst több ízben is — így Hermanék októberi látogatásakor, a turini napló tanúsága szerint, — kárhoztatta; Ruttkayné többször is megjegyezte — de nem bátyja jelenlétében —, hogy fivére jogtalanul ítélte meg emiatt oly negatívan Eötvöst. Herman december 10-én kelt válaszában egy hét türelmi időt kért a Kormányzótól: „17-ig függessen föl minden lépést az eladásra” vonatkozóan, hogy intézkedhessem. Az eredményre tehát mindössze egyetlen hetet kért. A Kossuth-bizottság operatív lépésekre Eötvöst és Hermant bízta meg. December 11-én tervet és ún. praeliminárét készítettek a könyvtárvétel költségére, felkeresvén a pénzüntézeteket: a Jelszolg- és a Hitelbankot. Ezeket arra kérték, hogy a gyűjtés összegeit egyenesen a Magyar Pénzváltó és Leszámoló Bankhoz küldjék be. Gyűjtőívek — az adakozás harsány publicitását elkerülendő — nem voltak, legalább is Hermanék nem készítettek ilyent. A képviselőházban is csak bizalmi embereket kerestek fel ez ügyben. Vidékre „csupán kevés, legbizalmasabb embereiknek írtak, oly kikötéssel, hogy csak úgy lássanak a teljesen bizalmas gyűjtéshez, ha december 16-ig beküldhetik az eredményt.”¹⁸

December 12-én Eötvös útján tudomására jutott Hermannak, hogy Helfy a kormányznál szorgalmazza a könyvtár megvásárlását — a kormány hajlandó is erre, de csak oly alaptól vehetné előlegképpen a szükséges összeget, mely fölött a király — a Kossuthot állampolgárságától megfosztó uralkodó! — személyesen rendelkezik. Herman csak akkor nyugodott meg, hogy végül is nem árthat ügyének Helfy cselvetése, amikor arról értesült: a kormány karácsony előtt ez ügyben nem tesz semmilyen lépést. Akkor pedig — terve szerint — az a lépés már fölöslegessé is válik.

Ugyanezen a napon az is kiderült — Erneszt Kelemen révén —, hogy Helfy inkognitóban és talonban tartott mecénása Samassa egri érsek lenne, aki hajlandó a könyvtárát megvásárolni. Ő volt a „biztos vevő”. Helfy különböző irányú tapogatózását két szempont vezérelte: nem hitt a közadakozás sikerében és a könyvtár eladásának közvetítéséért

¹⁵ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/8.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Herman Ottóné turini naplója. Akad. Kvt. Kézirattára Ms 285/10 és OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/8.

¹⁸ OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1583.

járó személyi jutalék. Tervezete szerint az ország (ti. a kormány) 200 ezer Ft-ot fizessen Kossuth könyvtáráért s ezt az összeget évi 15 ezer Ft-os járadék formájában, a közoktatási költségvetés átmeneti kiadásai között szerepeltetve, juttassa el a Kormányzóhoz. Hermanék megoldását neutraliter kezelte: nem támogatta, de nem is akadályozta.

December 13-án és 14-én szinte minden pártból érkeztek megajánlások — a Függetlenségi és 48-as Párt-ot kivéve. Az anyapárt vezérét: Justh Gyulát éppen ezért december 15-én felkereste Herman, megmutatván a praeliminárat s a már gyűjtött, mintegy 8 ezer Ft-ot, illetve annak kimutatását, s egyben felkínálta az adakozókhoz való csatlakozást. A párt elnöke és Szluha István élt is vele: 200—200 Ft erejéig.

A gyűjtés sikerét látva Helfy Ignác december 16-án a képviselőházban arra kérte Hermant, hogy vegye rá a könyvtár-bizottságot, hagyják jóvá Samassa érsek vásárlási szándékát¹⁹ — az eddig összegyűlt pénzért, 16 ezer Ft-ért pedig vegyék meg a Kormányzó fűvészeti és őslénytani gyűjteményét. Herman ebbe nem ment bele: a szabott ár²⁰ együtt volt s a *Kormányzó nem kívánt ennél többet*. Javasolta, hogy Helfy változtassa meg a vásárlók szereposztását: Samassa vegye meg Kossuth fűvészeti és őslénytani gyűjteményét. „Nekünk a könyvtár mellett kell maradnunk, mert annak csupán is egyedül a magyar Nemzeti Múzeum lehet a helye.”²¹ December 17-én a Leszámitó és Pénzváltó Bank igazgatója: Valkó tanácsára kerek 25 ezer frankot táviratilag a de Fernex turini bankházhoz átutaltak.²² December 20-án összegyűlt az egész összeg — sőt még fölösleg is maradt. A hiányzó 7130 lírát elküldték Turinba. 26-án kézhez kapta Herman Ottó Kossuth halálával teli levelét, melyben igazolja, hogy a vételár megérkezett s a könyvtár-alapítás Herman Ottó-i tervezetét approbálja. Ugyanakkor kéri, hogy könyvtárát haláláig használhassa; szűnni alig akaró kételyeinek hangot adva kijelenti: „ha a könyvtárát a kormány vette volna meg, ő a küldött pénzhez hozzá nem nyúl”.²³ Valamennyi adakozó nevét tudni akarja, hiszen „ők az alapítók, én csak eladó vagyok”²⁴ — a Nemzeti Múzeumban elhelyezendő Kossuth-könyvtár létrehozóit tiszteli bennük.

Helfy 21-én Herman Ottóhoz írt levelében hypokrita módon viselkedik: „Csak hogy a dolog már egyszer rendezve van!”²⁵ A címzett kevésbé van meghatva Kossuth bizalmasának örvendő soraitól s megjegyzi, hogy „Helfy egy fillért sem adott, mindig várta a kudarcot.”²⁶

Herman Ottó Kossuth-hoz írt, dec. 26-án kelt levelében válaszol a Kormányzó kéte-lyeire: „Mi már eleve is úgy fogtuk föl a dolgot, hogy a könyvtár tulajdonát a nemzet számára egye(n)lőre csak biztosítani akarhatjuk, . . . mert a Nemzeti Múzeum túl van tömve s az is marad, amíg az új Természettudományi Múzeum föl nem épül.”²⁷ A könyvtár új tulajdonosának, a Nemzeti Múzeumnak ugyanakkor Kossuth véleménye szerint az állomány átadásának késleltetése mindenképpen előnyös:

¹⁹ OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1583.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² A távirat szövege: M. le gouvernement Louis de Kossuth

Via dei Mille 22 Torino

L' achat de la bibliotheque pour le Musé National est un fait accompli, 25 mille lire enor sont partis par la banque d'Escompte de Budapest pour vous être remises, le reste dans quelques jours, plus par lettre

Otto Herman député
Charles Eötvös député

²³ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/38.

²⁴ Uo.

²⁵ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/42.

²⁶ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/38.

²⁷ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/42.

„... lépést akarván tartani a világtörténelem mozzanataival s a tudományok bámulatos fejlődésével, könyvtáramat újabb és újabb művekkel szaporítom, a legnevezetesebb folyóiratokat pedig (mint jelesül Tissandier jeles Natureje, melyet már 1876 óta — a Revue des deux mondes, melyből a Nuova Antologia 33 kötetének folytatásául már 29 kötetet (mind ez csinosan bekötve van könyvtáramban) folyvást járatom s halálomig járatni fogom, amit a Nemzeti Múzeum nem tenne, ha most mindjárt venné át könyvtáramat. Így van a dolog másokkal is, például Hamnusion csillagászati munkáival, akinek minden eddig megjelent művei (szintúgy csinosan bekötve) megvannak könyvtáramban s akinek L' astronomie populaire folyóiratát folyvást járatom s halálomig járatni fogom.”²⁸

Mivel Kossuth nyereszkedni nem akart könyvtára eladásával, hanem becsületbéli adósságait kiegyenlíteni, ezért a vételáron felüli túlfizetés összegére sem tartott igényt. A naiv és egyszerű gondolkodású gróf Károlyi Gábor december 28-án a Leszámtoló és Pénzváltó Banknál letétbe helyezett kétezer aranylírát, mellyel immár csak a kissé hóbortos és Kossuthhoz különösen hűséges házi orvos dr. Basso-Arnoux parasolvenciájának komplikált problémája oldatott meg.

Január első napjai már nem a gyűjtés mozgalmas és izgalmas időszaka, hanem a könyvelés, az elszámolás terhes és idegfeszítő munkája. Ülészék a Kossuth-könyvtári bizottság is Károlyi Gábor lakásán,²⁹ ahová meghívják Hermant is. Kossuth rajongó hívét nem szédíti meg az illusztris környezet, keményen ítéli meg tevékenységüket: „Ez a bizottság mint olyan, csak akkor jelentkezett nálam, amikor az eredmény biztosítva volt.”³⁰

Eötvös Károly január 20-án 3636 Ft készpénzt kapott Herman Ottótól, a határidőn túli adakozások összesítését. 26-án pedig a közmegelegedésre végzett önzetlen munkájáról a Széll Kálmán, Erneszt Kelemen, Justh Gyula, báró Podmaniczky Frigyes és Aebly Adolf összetételű ellenőrző bizottság megállapítja, hogy „az egész befolyt összegről a legnagyobb pontossággal számot adott, és kijelentjük, hogy a bemutatott okmányok alapján ezen számadástételt teljesen rendben levőnek találtuk” — s a felmentést megadta.³¹ Turini útja óta gennyedő Eötvös Károly-okozta sebek e felmentés birtokában kifakadnak, s levonja a következtetést az öngyógyítás egyetlen lehetséges módjára: „az elszámolás perczében kiléptem” (ti. a Kossuth-könyvtári bizottságból S. T. T.).

Csávolszky Lajos lapja az *Egyetértés* 1894. március 18-án részletesen közli a Kossuth-könyvtár vételi és alapítási okmányainak szövegét. Nem valószínű, hogy ezt a számot még láthatta az utolsó napjait élő, tüdőgyulladásban szenvedő Kormányzó, aki március 20-án meghalt.

A sors fintora: Herman Ottóné turini naplójában olvasható, Kossuth által oly nagyon óhajtott „arasznyi nyugalom” élete utolsó hónapjaira — nemzeti felbuzdulás eredményeként — megadatott. S amikor már nem kellett küzdenie pusztá egzisztenciájáért, a test feladta a halállal szembeni ellenállását, a lélek keserűségében Hádész kapujánál kért bebocsátást . . . , de a Név, a Név ereje mindennél erősebb lett s csak a milleneumi csillogás fénye szikrázott e találkozástól úgy, mint amikor a rétor búvóló igéje mérkőzik a hiteles-személyes szóval.

SOMLYÓI TÓTH TIBOR

A Karavántól az Új művészek könyvéig. Kassák Lajos és Moholy-Nagy László 1922-ben Bécsben megjelentetett *Új művészek könyve* c. antológiáját, a köztudat mint a maga nemében úttörő művet tartja számon. Olyan antológiaként emlegeti, amely az avant-

²⁸ Uo.

²⁹ Andrássy út 94. sz.

³⁰ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844.

³¹ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/54.

garde valamennyi áramlatát átfogva rámutatott az új építészet, új képzőművészet és az új technikai eredmények szellemi és formai rokonságára. A Kassák-hagyatékából előkerült dokumentumok tanúsága szerint azonban Kassák eredetileg olyan antológiát tervezett megjelentetni, mely helyet adott volna a szépirodalomnak is, sőt az avantgarde irányzatok irodalmi törekvéseinek bemutatását tartotta volna fő feladatának.

A fentiekkel kapcsolatos első információk abban a kiadói szerződésben található, melyet a bécsi Hellas Verlag és Kassák Lajos kötött 1921. március 18-án. A szerződés az antológia terjedelméről és tartalmáról a következőket mondja: „Megállapodunk, hogy kiadásunkban egy antológiát jelentetünk meg, körülbelül 160 oldalon, nagy kvart alakban, a nemzetközi modern irodalmi irányzatok, képzőművészetek és zenei szemelvényekből.”¹

Kassák az 1921. május 4-én a Svédországban élő Faludi Ivánhoz írott levelében a tervezett antológiáról, a válogatás szempontjairól és az orosz irodalmi anyagról a következőket közli: „Én most egy nagy könyvön dolgozom, körülbelül 50—60 reprodukció lesz benne és vagy 120 oldal (quart) szöveg, minden nemzetiségű új, legújabb művészekről. És épen az oroszokkal vagyok a legnagyobb bajban. Tőlük ezideig nem tudtam semmi érdemesebb anyagot szereznem. És ez leginkább a szöveg részre áll. A könyv anyagát majus végére kell szállítanom. Kérem tehát, ha van Önnek anyaga küldjön nekem a legújabb orosz irodalomból fordításokat. *Verseket, novellákat és mindent.* A könyv mint művészeti dokumentum fog megjelenni az utolsó 5—10 esztendőről. Tehát nagyon reprezentatívnek kell lennie. Ezt persze nem akadémikus értelemben gondolom. Az orosz futuristaktól, dadaistaktól, Tatlinistaktól, szuprematistaktól stb szeretnék dolgokat. A Lunacsarszky-féle dráma irodalom nem érdekel, mert az orosz. [sic!] Sem a Bogdanov-féle prolet-kult, mert az is csak csizmadiasándorkodás. Hiszen ön még emlékszik az én kereséseimre Pestről!!! *Kérek tehát Öntől ebben az értelemben munkákat az az [sic!] fordításokat a könyv részére.*”²

Kassák az antológia tervéről többek között Bartók Bélának is beszámolt. Erről szóló levele mindmáig nem került elő. Tartalmára azonban következtetni lehet Bartók 1921. május 24-én kelt válaszlevelének szövegéből:³

Igen tisztelt Uram.

Nagyon szívesen veszem, ha az illető kiadványban tőlem is közöl valamit, és ebbe készséggel belé is egyezem. Azonban a kizárólagosan döntő szó ebben a kérdésben kiadómé, — mégpedig ép úgy a már megjelent, mint a még kiadatlan művekre nézve! Ezért kérem, forduljon sürgősen hozzám: Etnil Hertzka, Direktor der Universal-Edition; Wien, Karlsplatz 6. (Universal-Edition). Én neki hasonló értelemben írtam; de azért elviheti hozzám ezt a levelet is (ért egy kicsit magyarul). Szó lehetne vagy a 2. vonósnygyes III. tételéről, vagy egyikéről a 3 zongora-etüdömnek (op. 18.) vagy a 3. avagy 4. Ady-dalomról. Ezek mind nála jelentek meg illetve megjelenő felben vannak. Kéziratban nincs semmi megfelelő (hiszen 2 év óta ugyszólván semmit sem tudtam írni). De jogi szempontból ez mindegy, mert — amint fennebb említettem — kiadatlan műveim felett is kiadóm rendelkezik szerződésem értelmében.

Sokszor üdvözli
Bartók Béla

¹ Kassák Lajos kiadói szerződésai az *Új művészek könyve* c. antológiára vonatkozóan. 4 db. Wien 1921. márc. 18—1922. máj. 16. Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-an. 3/1—4.

² Kassák Lajos levele Faludi Ivánnak. Wien 1921. máj. 4. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára. Ltsz.: V. 4325/90.

³ Bartók Béla levele Kassák Lajosnak. Budapest 1921. máj. 24. Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-lev. 21.

Az antológia az 1921. augusztus 12-én kelt s a német nyelvű változat megjelentetéséről rendelkező újabb kiadói szerződésben a *Karaván* címet kapta. A szerződés német nyelvű szövegéből nem lehet megállapítani, vajon Kassák ekkorra elkészült-e az antológia anyagának összeállításával. Faludi Ivánhoz írott levelének tanúsága szerint, e munkája során számos nehézséggel kellett szembenéznie. Bartók kottakéziratának közléséről például minden bizonnyal az Universal kiadó anyagi követelései miatt kellett lemondania. A Kassák-hagyatékban *Idegen fordítások — antológia anyag* címmel fennmaradt dosszié és a benne található szerkesztői följegyzések, képjegyzék, tanulmány- és versfordítások alapján rekonstruálni lehet az antológia tervezett fölépítését és tartalmának több lényeges pontját.

A 253 laposra tervezett kötet sorra vette volna az avantgarde irányzatokat; mind-egyiküket egy-egy manifesztum, 8—10 vers, esetleg még novella vagy rövidebb színpadi mű és számos reprodukció mutatta volna be. Az antológiába Kassák többek között a következő írásokat illetve képanyagot tervezte bevenni:

F. T. Marinetti: A futurizmus első manifesztuma. Ford.: Dobos László
 Libero Altomoro: A házak beszélnek [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Luciano Folgore: Kocsi — Város — Este [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Umberto Boccioni, Luigi Russolo, Carlo di Carra, Gino Severini és Giacomo Balla 1—1 művének reprodukciója
 Herwarth Walden: Az új festőművészet [Tanulmány] Ford.: Kállai Ernő
 Paul Klee 2, William Wauer 4, Marc Chagall 2, Sonja Delaunay 1, Franz Marc 1, Oswald Herzog 2, parasztszobrász 1, Heinrich Campendonk 2, Johannes Molzahn 2, Vaszilij Kandinszkij 2, Bernáth Aurél 1 és Mattis Teutsch János 2 művének reprodukciója
 Günther Mürr: Térutazás [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Lothar Schreyer: Férfi [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kurt Liebmann: Éjszakás ták alatt [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kállai Ernő: A kubizmus stílusproblémáiról [Tanulmány]
 Fernand Leger 9, Albert Gleizes 4, [?] Margenis 3, Georges Braque 1, [?] Hellesen 1, Alexander Archipenko 3, Lyonel Feininger 2, Emil Filla 2, Vaclav Benes 1, Willi Baummeister 1, Jakoff Lipschitz 2, Juan Gris 1, Pablo Picasso 1 művének reprodukciója
 I. K. Bonset: X-képek [Vers] Ford.: Zilahi László
 Johann Meyer: Egy harcos életnapjának programja [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Guillaume de Torre: A spanyol ultraista mozgalom [Tanulmány] Ford.: Gáspár Endre
 Eugénio Montes: Kabaré [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Gerardo Diego: Elemek [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Luciano de San-Saor: Kristálynokturno [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 J. Rivas Panedas: Bengala [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Ernesto Lopez-Para: Csillagok [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Jouan Larrea: Nokturno [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Ivaquin de la Escosura: Napnyugta [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Tomas Luque: Szépségfény [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Humberto Rivas: Oceán [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Richard Heulsenbeck: Dadaizmus [Tanulmány] Ford.: Kudlák Lajos, Fa [Vers] Ford.: Kudlák; Lajos, A beszélő ember [Vers] Ford.: Kudlák Lajos
 Francis Picabia: Nini [Vers] Ford.: Mihályi Ödön 1
 Francis Picabia 1 művének reprodukciója Hans Arp: der vogel zeldritt [Vers] Ford.: Kovács Kálmán, Hans Arp 2; művének reprodukciója
 Ezra Pound: Lány [Vers] Ford.: Németh Andor; A tó szigete [Vers] Ford.: Németh Andor
 Philippe Scupault: Dada profilja [Költői próza] Ford.: Acél Pál
 Tristan Tzara: Antipirin úr első mennybéli kalandja [Jelenet] Ford.: Német Andor
 Jena Cocteau: Madonna [Vers] Ford.: Németh Andor
 Pierre Albert-Birot: Mechanikus borotva [Vers], Dada [Vers]
 Man Ray 1, [?] Charzone 2 művének reprodukciója
 Kurt Schwitters: A refoni dicsőséges forradalom okai és kezdete [Költői próza] Ford.: Barta Sándor; Virág Annának [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kurt Schwitters, 5 művének reprodukciója Christoph Spengemann: Kurt Schwitters, a merzfestő [Tanulmány] Ford.: Barta Sándor El Liszickij: Nem világvíziók — hanem világlérealitás [Tanulmány] Ford.: Bortnyik Sándor El Liszickij 1 művének reprodukciója

Kassák Lajos: Képarchitektúra [Kiáltvány]

Kassák Lajos 4 művének reprodukciója George Grosz 2, Ivan Puni 2, Moholy Nagy László 4, Theo von Doesburg 4, Oskar Schlemmer 2 Raoul Hausmann 2, Oskar Fischer 1, Piet Mondrian 1, Huszár Vilmos 1, Vlagyimir Tatlin 1, Jean Jacques Pierre Oud 2 művének reprodukciója

Kudlák Lajos: A Ma mozgalmához [Tanulmány]

Barta Sándor: Igen [Jelenet]

Mácza János: A színpad [Tanulmány]

Alexander Jemnitz: Klangfarbenschicksale [Tanulmány]

Ottokar Brezina: Növények világa [Vers] Ford.: Hajós Sándor

Virgil Poljanski: Fodrásznál [Vers] Ford.: Fried Jenő

A fenti jegyzék, a már összegyűjtött magyarra fordított és az *Idegen fordítások* — antológia anyag c. dossziében megőrzött művek alapján többé kevésbé elképzelhető, mit szándékozott Kassák még az antológia szépirodalmi anyagában szerepeltetni. Bizonyosnak látszik, hogy például Marinetti és saját verseit, az orosz futuristák, Majakovszkij és társai műveit. De kiegészíthető a német expresszionista költészet és az 1910-es évek francia lírájának anyaga is.

Kassáknak e valóban reprezentatívnak ígérkező irodalmi, művészeti antológia kiadásáról végül is le kellett mondania. Ma már nem lehet megállapítani, mi miatt. Elképzelhető, hogy a Hellas kiadóknak anyagi gondjai, vagy a kiadvánnyal kapcsolatban aggályai támadtak. Mindenesetre az antológia megjelenéséről szóló újabb szerződést Kassák már egy másik kiadóval kötötte, a Julius Fischer Verlaggal. Az 1921. december 30-án kelt okiratban az antológia *Új művészetek* címmel szerepel, s jóval kisebb terjedelemmel, mint Kassák korábban elképzelte. A szerződés ide vonatkozó része szó szerint a következőképp hangzik:

„A mű körülbelül 48 oldal terjedelmű lesz, melynek körülbelül a fele szöveg, a fele klisé. Az antológia végleges változata 1922 májusára alakult ki. Az 1922. május 16-án kelt újabb kiadói szerződés a ma ismert terjedelmet és arányokat rögzíti: „Kiadjuk 1000 vagy 2000 példányban az Ön szerkesztésében. Az új művészet dokumentumai című 6 íves művet, mely cca 4—6 oldalnyi bevezetést tartalmaz, a többi rész klisék.”

Kassák és szerkesztőtársa, Moholy Nagy László — akinek neve egyébként egyik kiadói szerződésen sem szerepel — a szükségből, a szépirodalom kényszerű elhagyásából erényt tudott kovácsolni. Antológiájuk a reprodukciók nemzetközi nyelvén, mindenki számára érthető képpárosítások sokaságával szövelt a modern művészetnek a technikai fejlődéssel való kapcsolatáról, érvelt megszületésének létjogosultsága, a teljes emberi környezet megújítására irányuló szándékának időszerűsége mellett.⁵

CSAPLÁR FERENC

⁴ KASSÁK Lajos: *Idegen fordítások* — antológia anyag. [Kéziratok.] Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-an. 233—264.

⁵ KÖRNER Éva: *Utószó*. In: KASSÁK Lajos—MOHOLY NAGY László: *Új művészek könyve*. [Faksimile kiadás.] Bp. 1977.